

اولین همایش ملی علوم انسانی در حکمت معاصر بامحوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

معارف تربیتی در سخنان پیامبر اکرم ﷺ

مهدی حشمتی

مدرس جامعه المصطفی (ص) - دانشجوی دکتری جامعه المصطفی (ص) رشته سیره پیامبر اکرم (ص) www.heshmati1361@gmail.com

چکیده

تعالیم و آموزه های وجود پاک پیامبر اسلام در رشد و تعالی هر انسانی امری انکار ناشدنی است. بی تردید، اصلاح و تهذیب نفس در سعادت فردی و اجتماعی، دنیوی و اخروی انسان نقش بسزایی دارد. بر این اساس، این تحقیق به بررسی نقش معارف تربیتی در سخنان پیامبر ﷺ در جهت تحقق وظایف فردی و اجتماعی می پردازد. بنا به اذعان منابع تاریخی معارف تربیتی پیامبر که به عنوان تالی تلو قرآن نقش محوری و اساسی را داراست، حیات بخش و زندگی ساز است. این پژوهش با روش اسنادی-کتابخانه ای و تبیین معارف تربیتی در سخنان پیامبر اکرم (ص) سعی دارد نسخه ی شفا بخشی برای زندگی افراد در زندگی خانوادگی و اجتماعی ارائه دهد. نتیجه کلی به دست آمده این است که سخنان تربیتی پیامبر ﷺ در جهت تحقق وظایف فردی و اجتماعی، جامعه اسلامی را به سوی کمال و مصونیت در برابر سایر موانع و مشکلات و ناهنجاری ها رهنمون می شود. آنچه که انسان را به این کمال می رساند، تربیت اوست و در راستای تحقق یافتن فضایل اخلاقی و پرهیز از رذایل اخلاقی است تا بدین وسیله، انسان به کمال و سعادت الهی برسد.

واژه های کلیدی

معارف، معارف تربیتی، سخنان پیامبر ﷺ

اولین همایش ملی علوم انسانی در حکمت معاصر با محوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

مقدمه

یکی از اوصاف خداوند بزرگ، غنی بودن اوست، یعنی بی نیاز مطلق و اینکه سایر موجودات نیازمند او هستند قرآن کریم در این خصوص می فرماید: «يا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ... ای مردم شما همگی نیازمند به خداوند هستید و تنها خداوند است که بی نیاز و شایسته‌ی هرگونه حمد و ستایش است»^۱

قرآن کریم درباره اهداف پیامبران می فرماید: «و تورا دعوت کننده به سوی خدا به فرمان او قرار دادیم و چراغی روشن بخش»^۲ و در آیه ۲۵ سوره حدید می فرماید: «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ... ما رسولان خدا را با دلایل روشن فرستادیم، و با آنها کتاب آسمانی و میزان (شناسایی حق از باطل و قوانین عادلانه) نازل کردیم تا مردم قیام به عدالت کنند...»^۳ این آیه اشاره دارد به این که پیامبران با دلایل و بینات برای تکامل بشر آمده‌اند.

آشنایی با سیره پیامبر (ص)، یکی از منابع معرفت اسلام و قرآن است، و طی آن تربیت و سعادت به دست می آید چرا که ((هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ...^۴ - اوست خدایی که میان عرب امی (یعنی قومی که خواندن و نوشتن نمی دانستند) پیغمبری بزرگوار از همان مردم برانگیخت که بر آنان آیات وحی خدا تلاوت می کند و آنها را (از لوث جهل و اخلاق زشت) پاک می سازد و شریعت و احکام کتاب سماوی و حکمت الهی می آموزد و همانا پیش از این همه در ورطه جهالت و گمراهی آشکار بودند)).

شناخت معارف و جهان بینی پیامبر(ص) به عنوان اسوه و الگو و کاملترین نوع بشر، مهمترین شرط برای سعادت و تربیت انسان است. بنابراین چنانچه مبانی و اصول تربیت از آموزه‌های والای پیامبر اکرم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به درستی تحلیل و تبیین شود، می تواند به عنوان مناسبترین نمونه برای عملکردهای تربیتی جامعه‌ی اسلامی ما تلقی گردد. با دقت و تأمل در احادیث و روایات بسیاری که از سیره و سنت نبوی به دست ما رسیده است، می توان به استخراج مبانی و اصول مناسبی برای تربیت اقدام نمود. پیامبر صلی الله علیه و آله در ضمن سفارشات خود به علی فرمود: ... يَا عَلِيُّ أَوْصِيكَ فِي نَفْسِكَ بِخِصَالٍ.. الْأَخْذُ بِسُنَّتِي فِي صَلَاتِي وَ صَوْمِي وَ صَدَقَاتِي - از روش من در نماز و روزه و صدقه پیروی کنید^۵. امام صادق عَلَيْهِ السَّلَام فرمود: آتِي لَأَكْرِهَ لِلرَّجُلِ أَنْ يَمُوتَ وَ قَدْ بَقِيَ خَلَّةٌ مِنْ خَلَالِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ لَمْ يَأْتِ بِهَا.. من برای فرد مسلمان خوش ندارم که بمیرد در حالی که هنوز برخی از آداب پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ را به جا نیاورده باشد.^۶ متأسفانه با وجود اهمیت بسیار زیاد دیدگاه‌های تربیتی پیامبر اکرم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، به جز معدود تحقیقاتی که به ذکر معارف تربیتی آن حضرت در کنار معصومین دیگر علیهم السلام پرداخته بودند، هیچ تحقیق و پژوهش مستقلی در این زمینه یافت نگردید.

مفهوم شناسی

۱- معارف

جبران مسعود در الرائد آورده ((معارف در لغت یعنی صورت، روی، محاسن صورت و همچنین دانش و علوم))^۷ در اصطلاح واژه ای است عربی که در اصل به معنای «اثری در یک چیز که آن را از دیگری متمایز می کند»^۸. یا «حضور و احاطه بر چیزی»^۹ است که به چند

۱. فاطر (۳۵) آیه ۱۵

۲. احزاب (۳۳) آیه ۶۶

۳. حدید (۵۷) آیه ۲۵

۴. جمعه (۶۲) آیه ۲

۵. ترجمه سنن النبی ص ۱۱

۶. ترجمه سنن النبی ص ۱۲، من لایحضره الفقیه، کتاب النکاح، باب المتعه، حدیث ۴۶۱۵

۷. جبران مسعود، الرائد، ج ۲ ص ۱۶۲۴

اولین همایش ملی علوم انسانی در حکمت معاصر بامحوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

صورت به کار میرود، از جمله: (۱) دانستن، (۲) (یقین داشتن، (۳) دانش یا شناخت و (۴) شاخه‌های از دانش یا شناخت. دانش یا شناخت یا معرفت عبارتست از آشنایی، آگاهی، یا درک فرد یا چیزی مانند حقایق، اطلاعات، شرح و یا مهارت‌ها است که از طریق تجربه یا آموزش از طریق ادراک، کشف یا یادگیری به دست می‌آید. (ابرامی، شناختی از دانش شناسی) که در اینجا مراد معارف به معنای اطلاعات و آگاهی برداشت می‌شود.

۲- معارف تربیتی

مجموعه‌ای از معارف دینی که در یک موضوع خاص (مثل تربیت) استخراج، تدوین و تنظیم شده‌اند. به نظر می‌رسد امکان دینی ساختن دانش تربیت، به هر دو معنای فوق ممکن است. مبانی، اهداف، ارزش‌ها و آموزه‌های غیرتجربی می‌تواند در جهت دهی یک علم تجربی موثر باشد. شواهد متعدد موجد این مطلب است و بدین جهت می‌توان مدعی امکان پدیدآوردن تربیت اسلامی به معنای اول شد. مهم‌ترین بحث برای اثبات معنای دوم علم دینی و تربیت اسلامی، قلمرو دین است که با روشن شدن این مطلب که مهم‌ترین رسالت دین هدایت انسان‌ها به سوی کمال انسانی آن‌هاست که هدف تربیت نیز می‌باشد و با توجه به شواهدی که گویای آن است که دین در انجام رسالت خود کوتاهی نکرده است، می‌توان مدعی امکان استخراج نظام تربیتی اسلام شد.^{۱۱} آدمی شگفت‌انگیزترین آفریده خدای بزرگ و والاترین نشانه قدرت بی‌منت‌های اوست. انسان، مستعد انصاف به همه صفات و کمالات الهی است. او را خلق کرد تا به مقام قرب الهی و جانشینی خدا در زمین برسد و این سیر جز با تربیت صحیح محقق نخواهد شد. حقیقت انسان، ملکوتی است که با طی مراتب قوس نزولی در این عالم خاکی سکنی گزیده است و تربیت تنها راه دستیابی به آن حقیقت مقدس است. در سیره‌ی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آمده است که «هنگام موعظه شانه‌های آن حضرت از شدت تأثر حرکت می‌کرد».^{۱۱}

۳- سخنان پیامبر صلی الله علیه و آله (ضرورت تربیت پذیری در کلام پیامبر صلی الله علیه و آله)

قرآن کریم می‌فرماید: «اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ»^{۱۲} - به ندای خداوند و پیامبر وقتی که شما را به پيامی حیات‌بخش می‌خواند، لبیک اجابت گوید- همچنین: «مَا آتَاكُمْ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا»^{۱۳} - آنچه پیامبر شما را دهد آن را بپذیرید و آنچه شما را از آن باز دارد، از آن دست بردارید- و بسیاری از مفسران برآنند که مراد از «حکمت» که در جنب «کتاب» کرارا در قرآن یاد شده است، احادیث نبوی است. از جمله آنجا که می‌فرماید: لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَ يُزَكِّيهِمْ وَ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ إِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ»^{۱۴} (خداوند بر مؤمنان منت نهاد [و نعمت داد] که پیامبری از میان خودشان برای آنان برانگیخت که آیات او را بر آنان می‌خواند و پاکیزه‌شان می‌دارد و به آنان کتاب و حکمت می‌آموزد، در حالی که در گذشته در گمراهی آشکار بودند). تزکیه‌ای که در این آیه و چندین آیه دیگر به کار رفته است و جزو وظایف پیامبر صلی الله علیه و آله و الطاف الهی در حق مسلمانان تازه اسلام آورده، شمرده شده است، ادب و فرهنگ آموختن است. و مراد از ادب، علم ادب و ادبیات نیست، بلکه ادب

^۸. معین، محمد (۱۳۵۰) فرهنگ فارسی معین، ۶ جلدی

^۹. مصطفوی، حسن (۱۳۶۸) التحقیق فی کلمات القرآن ص ۲۰۶

^{۱۰}. هاشمی، سید علی، مقاله ماهیت دینی تعلیم و تربیت، نشریه تربیت اسلامی، دوره ۱، شماره ۲، بهار و تابستان، ص ۱۸۷

^{۱۱}. مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، ج ۵، ص ۱۱۲

^{۱۲}. انفال، آیه ۲۴

^{۱۳}. حشر، آیه ۷

^{۱۴}. آل عمران، آیه ۱۶۴

اولین همایش ملی علوم انسانی در حکمت معاصر بامحوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

ساده‌تر و آیین رفتار درست در زندگانی روزانه هم هست. چنان که حتی در قرآن مجید آدابی چون لزوم صدا بلند نکردن^{۱۵} و پیش از ورود به جایی اجازه خواستن^{۱۶} و در مجلس برای تازه وارد جا باز کردن^{۱۷} و رسم سلام و درود.^{۱۸}

و نهی از نجوا کردن^{۱۹} و نظایر آنها آمده است و حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم که حتی حدیثش هم در پرتو وحی است و ما یَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ۚ وَ از سر هوای نفس سخن نمی‌گوید- در تکمیل این آیین‌ها و ادب آموزیها، در طول مدت حیاتش و مصاحبت با اصحاب، به تناسب رویدادها یا هر مناسبتی قوم خود را ارشاد فرموده است. در کلام او از آداب آب و غذا خوردن و حتی نهی از فوت کردن به غذا و اجازه گرفتن از دو تن که در مجلسی نشسته‌اند، برای نشستن در میان آنها، تا آداب کاربرد عطر و بوی خوش و قرض دادن و احوالپرسی و سلام و علیک با اهل کتاب و ضرورت مسواک زدن جزئیات دیگر تا عالیترین ارشادهای سلوک اخلاقی و عرفانی و تهجد و تقرب الی الله و انقطاع الی الله آمده است.^{۲۱}

نتیجه اینکه حدیث نبوی، اخت القرآن است، و به یاد داریم که اولین و بزرگترین مفسر قرآن خود نبی اکرم صلی الله علیه و آله و سلم بوده‌اند، با توجه به این مبانی و تأمل در این معانی است که هیچ چیز پس از آیات بینات قرآنی، به اندازه کلمات تامات نبوی دل و دیده انسان را روشن نمی‌گرداند.

تربیت در سیره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم

۱. تربیت عقلی

ریشه و اساس تمام پیشرفتهای مادی و معنوی بشر در طول تاریخ، اندیشه و تعقل و بهره‌وری از خرد از یک طرف و سعی و تلاش خردورزان و عاقلان از طرف دیگر بوده است. پیامبر اکرم فرمودند: «إِنَّ الْعَقْلَ عَقَالٌ مِنَ الْجَهْلِ وَالنَّفْسَ مِثْلُ أَخْبَثِ الدَّوَابِّ فَإِنَّ لِمَ تَعْقَلُ حَارَتٌ فَأَلْعَقُلُ عَقَالٌ مِنَ الْجَهْلِ»^{۲۲}؛ همانا عقل زانوبندی است بر نادانی، و نفس [اماره] مانند پلیدترین جانوران است که اگر پایش بسته نشود، به بیراهه می‌رود و سرگردان می‌شود. پس عقل زانوبند نادانی است.»

^{۱۵} حجرات، آیه ۲، ((یا ایها الذین آمنوا لا ترفعوا أصواتکم فوق صوتِ النبیِّ و لا تجهروا له بالقولِ کجهر بعضکم لبعضٍ ان تحبظ أعمالکم و انتم لا تشعرون))

^{۱۶} نور، آیه ۵۹، ((وإذا بلغ الأطفال منکم الحلم فلیستأذنوا کما استأذن الذین من قبلهم))

^{۱۷} مجادله، آیه ۱۱، ((یا ایها الذین آمنوا إذا قیل لکم تفسحوا فی المجالس فافسحوا ففسح الله لکم))

^{۱۸} نور، آیه ۲۷، ((یا ایها الذین آمنوا لا تدخلوا بیوتاً غیر بیوتکم حتی تستأنسوا و تسلموا علی أهلها ذلکم خیر لکم لعلکم تذکرون))

^{۱۹} مجادله، آیه ۸، ((ألم تر إلی الذین نهوا عن النجوي ثم یعودون لما نهوا عنه و یتناجون بالائیم و العدوان و معصیة الرسول و إذا جاؤک حیوک بما لم یمحک به الله...))

^{۲۰} نجم، آیه ۳

^{۲۱} پیام پیامبر خرمشاهی، بهاء‌الدین (۱۳۲۴ ه ش)، پیام پیامبر، چاپ اول، تهران ۱۳۷۶، یک جلدی، ص ۱۳

^{۲۲} حرانی، ابن شعبه، تحف العقول عن آل رسول الله، ترجمه محمد باقر کمره ای، به تصحیح علی اکبر غفاری تهران، نشر کتابچی ۱۳۸۰، چاپ هشتم ص ۱۶

اولین همایش ملی علوم انسانی در حکمت معاصر بامحوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

پیامبران، امامان، اولیاء، نخبگان و بندگان صالح الهی، همه اهل خرد و تعقل و مروج تفکر و اندیشه بوده اند. از جمله، ابوذر شاگرد تربیت شده و خردورز پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بیشترین اوقات خویش را صرف تعقل و اندیشه و عبرت اندوزی و بهره گیری از خرد خویش و دیگران کرد.^{۲۳}

قرآن این کتاب جاوید و ماندگار الهی (به عنوان کامل ترین کتاب الهی و معجزه خاتم پیامبران) برای اندیشه و خردورزی و صاحبان عقل و خردورزان، ارزش زیادی قائل است، در آیه ای از زبان اهل جهنم می خوانیم: «وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ» «و می گویند: اگر ما گوش شنوا داشتیم یا تعقل می کردیم، در میان دوزخیان نبودیم.»^{۲۴}

نبی مکرم (ص) فرمودند؛ خداوند خرد را به سعادت‌مندان دهد و از بدبختان دریغ دارد^{۲۵} یا اینکه فرمودند؛ شرم دو تاست، شرم خردمندی و شرم بیخردی، شرم خردمندی از دانش است و شرم بیخردی از نادانی^{۲۶}

- بنابراین در تاکید خرد ورزی همین بس که حضرت فرمودند؛ «أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ الْعَقْلَ - نخستین چیزی که خدا آفرید، خرد است» -^{۲۷}

- الْعَقْلُ يُحْسِنُ الرَّوْيَةَ. خرد، اندیشه و نگرش را نیکو می گرداند.^{۲۸}

- كَسَبَ الْعَقْلُ الْاِعْتِبَارَ وَ الِاسْتِظْهَارَ. بهترین دستاورد خرد عبرت گرفتن است و احتیاط.^{۲۹}

- يَا عَلِيُّ الْعَقْلُ مَا اكْتَسَبَتْ بِهِ الْجَنَّةُ وَطَلَبَ بِهِ رِضَى الرَّحْمَنِ. یا علی عقل چیزی است که با آن بهشت و خشنودی خداوند رحمان به دست می آید.^{۳۰}

- مَنْ اسْتَشَارَهُ أَخُوهُ الْمُؤْمِنُ فَلَمْ يَمَحْضَهُ النَّصِيحَةَ سَلَبَهُ اللَّهُ لَبَّهُ؛ درباره مسئولیت انسان عاقل پیامبر اکرم فرمودند؛ هر کس برادر مؤمنش با او مشورت کند و او صادقانه راهنمائییش نکند، خداوند عقلش را از او بگیرد.^{۳۱}

- لَا فِقْرَ أَشَدَّ مِنَ الْجَهْلِ وَ لَا مَالَ أَعْوَدُ مِنَ الْعَقْلِ؛ هیچ تهیدستی سخت تر از نادانی و هیچ مالی سودمندتر از عقل نیست.^{۳۲}

- سُنِّلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ عَنْ قَوْلِهِ: «يُكْمُ أَحْسَنُ عَمَلًا» فَقَالَ: أَيْ كُمْ أَحْسَنُ عَقْلًا، ثُمَّ قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ: أَمْكُمُ عَقْلًا وَ أَشَدُّكُمْ لِلَّهِ خَوْفًا وَ أَحْسَنُكُمْ فِيمَا أَمَرَ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ بِهِ وَ نَهَى عَنْهُ نَظْرًا وَ إِنْ كَانَ أَقْلَكُمْ تَطَوُّعًا؛ از پیامبر صلی الله علیه و آله از معنی

^{۲۳} مجلسی، محمد باقر (۳۰۴۱ هـ)، بحار الانوار، ج ۲۲، ص ۴۳۱

^{۲۴} ملک، آیه ۱۰

^{۲۵} حرانی، ابن شعبه، تحف العقول عن آل رسول الله، ترجمه محمد باقر کمره ای، به تصحیح علی اکبر غفاری تهران، نشر کتابچی ۱۳۸۰، چاپ هشتم ص ۲۹

^{۲۶} همان، ص ۴۴

^{۲۷} مجلسی، محمد باقر (۳۰۴۱ هـ)، بحار الانوار، ج ۱، ص ۹۷

^{۲۸} آمدی، ابوالفتح ناصح‌الدین عبدالواحد بن محمد (۵۵۰ ق)، غررالحکم و دررالحکم، ج ۱ مصحح: رجائی، سید مهدی ناشر: دار الکتاب الإسلامي، مکان چاپ: قم

^{۲۹} لیبی واسطی، علی بن محمد، عیون الحکم و المواعظ، ح ۶۷۳۳، حسنی بیرجندی، حسین (محقق)، ناشر: سازمان چاپ و نشر، قم، ۱۳۷۶ - چاپ اول

^{۳۰} من لایحضره الفقیه، ج ۴، ص ۳۶۹

^{۳۱} بحار الانوار، ج ۷۲، ص ۱۰۴، ح ۳۶

^{۳۲} تحف العقول، ص ۶

اولین همایش ملی علوم انسانی در حکمت معاصر با محوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

آیه «أَيْكُمُ أَحْسَنُ عَمَلًا كَدَامِيكُ عَمَلْتَانِ بَهْتَرُ اسْت» پرسیدند. فرمودند: یعنی کدامیک عاقل ترید. سپس فرمودند: مقصود، کسی است که عقلش کامل تر، از خدا بیمناک تر و در امر و نهی خداوند دقیق تر است؛ هر چند مستحباتش کمتر باشد.^{۳۳}

- إِنَّمَا يَدْرِكُ الْخَيْرُ كُلَّهُ بِالْعَقْلِ، وَ لَا دِينَ لِمَنْ لَا عَقْلَ لَهُ؛ همه خوبی‌ها با عقل شناخته می‌شوند و کسی که عقل ندارد، دین ندارد.^{۳۴}

- إِنَّ خِيَارَكُمْ أَوْلُوا النَّهْيِ، قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَ مَنْ أَوْلُوا النَّهْيِ؟ قَالَ: هُمْ أَوْلُوا الْأَخْلَاقَ الْحَسَنَةَ وَ الْأَحْلَامَ الرَّزِينَةَ وَ صَلَهِ الْأَرْحَامِ وَ الْبِرَّةَ بِالْأُمَّهَاتِ وَ الْأَبَاءِ وَ الْمُتَعَاهِدِينَ لِلْفُقَرَاءِ وَ الْجِيرَانَ وَ الْيَتَامَى وَ يَطْعَمُونَ الطَّعَامَ وَ يُفْشُونَ السَّلَامَ فِي الْعَالَمِ وَ يُصَلُّونَ وَ النَّاسُ نِيَامٌ غَافِلُونَ؛ گفته شد: «ای رسول خدا! صاحبان عقل، چه کسانی‌اند؟». فرمودند: آنان که دارای اخلاق خوب‌اند، بردبار و باوقارند، صلح رحم می‌نمایند، به پدران و مادران نیکی می‌کنند، به فقرا، همسایگان و یتیمان رسیدگی می‌نمایند، اطعام می‌کنند، آشکارا به همه سلام می‌کنند و هنگامی که مردم در خواب و غافلند، نماز (نماز شب) می‌گذارند.^{۳۵}

- مَا قَسَمَ اللَّهُ لِلْعِبَادِ شَيْئًا أَفْضَلَ مِنَ الْعَقْلِ؛ خداوند چیزی با ارزش تر از عقل، در میان بندگان تقسیم نکرد.^{۳۶}

- رَأْسُ الْعَقْلِ بَعْدَ الْإِيمَانِ بِاللَّهِ عَزَّوَجَلَّ التَّحَبُّبُ إِلَى النَّاسِ اسَاسُ عَقْلِ، پس از ایمان به خداوند عز و جل ، اظهار دوستی با مردم است.^{۳۷}

- مَثَلُ الْعَقْلِ فِي الْقَلْبِ كَمَثَلِ السَّرَاحِ فِي وَسْطِ الْبَيْتِ؛ عقل در دل ،مانند چراغ در میان خانه است.^{۳۸}

- أَرْبَعَةٌ تَلْزَمُ كُلَّ ذِي حِجَى وَ عَقْلٍ مِنْ أُمَّتِي، قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا هُنَّ؟ قَالَ: اسْتِمَاعُ الْعِلْمِ، وَ حِفْظُهُ، وَ نَشْرُهُ وَ الْعَمَلُ بِهِ؛ چهار چیز بر هر عاقل و خردمندی از امت من واجب است. گفته شد: «ای پیامبر خدا! آنچه‌ها چیز کدام‌اند؟». فرمودند: «گوش فرا دادن به دانش، نگهداری، نشر و عمل به آن»^{۳۹}

۲. تربیت روحی و روانی

۱-۲. تربیت روحی

اسلام روح را تربیت می‌کند و از شک و تردید، تاریکی‌ها و شرک پاک می‌کند، و او را تنها متوجه خدا می‌نماید، تا فقط برای خدا خشوع و عبادت انجام دهد، فقط از او دستور بگیرد، به او ایمان داشته باشد و به او توکل نماید، و به وسیله ی عبادات به او نزدیک شود، و او را تقدیس و تسبیح نماید و بسیار او را یاد بکند و مشتاق لقاء و دیدار خدا باشد و رضایت او را بطلبد.

وقتی روح تربیت شود انسان را به صراط مستقیم و راه راست ثبات بخشد، و رابطه را با خدا عمیق نماید، و احساس حضور و مراقبت خدایی را زیاد بکند، تا این موارد او را نسبت به رضایت و ثواب خداوندی امیدوار و نسبت به عذاب پروردگار ترسناک نماید.

از عبدالله بن مسعود روایت است که رسول خدا ﷺ فرمود: «محققاً خلقت یکی از شما در شکم مادرش چنین انجام می‌گیرد: چهل روز به حالت نطفه است، چهل روز به حالت پارچه خون و چهل روز به حالت پارچه گوشتی می‌شود، پس از گذشت این مدت (۱۲۰ روز) خدای متعال فرشته ای به سوی او می‌فرستد تا روح را در آن بدمد، و فرشته مأمور است به نوشتن چهار کلمه: نوشتن روزی او، مدت عمرش، کردارش و این که بدبخت یا نیک بخت است.» پس وجود روح در ابتدا و ازل بوده است همچنان که فرشتگان و شیاطین قبل از انسان بوده‌اند.^{۴۰}

^{۳۳} . بحار الانوار، ج ۶۷، ص ۲۳۳

^{۳۴} . تحف العقول ص ۴۲

^{۳۵} . کافی، ج ۲، ص ۲۴۰، ح ۳۲

^{۳۶} . کافی، ج ۱، ص ۱۲

^{۳۷} . الخصال، ج ۱، ص ۱۵

^{۳۸} . علل الشرایع ص ۹۸ ح ۱

^{۳۹} . تحف العقول ص ۵۷

^{۴۰} . نَوَوِي، الاذکار من کلام سید الابرار، ص ۳۶۵، ح ۱/۳۹۷

اولین همایش ملی علوم انسانی در حکمت معاصر با محوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

روح آدمی با اتصال به منبع وحی آرامش میگیرد ابودرداء روایت می کند و می گوید: رسول خدا فرمود: أَلَا أُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرِ أَعْمَالِكُمْ وَ أَرْكَاهَا عِنْدَ مَلِيكِكُمْ وَ أَرْفَعُهَا فِي دَرَجَاتِكُمْ، وَ خَيْرَ لَكُمْ مِنْ إِنْفَاقِ الذَّهَبِ وَ الْوَرَقِ وَ خَيْرَ لَكُمْ مِنْ أَنْ تَلْقَوْا عَدُوَّكُمْ فَتَضْرِبُوا أَعْنَاقَهُمْ وَ يَضْرِبُوا أَعْنَاقَكُمْ؟ قالوا: بلى، قال: «ذَكَرَ اللَّهُ تَعَالَى». فقال معاذ بن جبل (رضی الله عنه) ما شئٌ أُنَجِّي مِنَ عَذَابِ اللَّهِ مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ «^{۴۱}» آیا شما را به بهترین، پاکترین و برترین اعمالتان نزد خداوند آگاه نکنم، عملی که از بخشیدن طلا و نقره بهتر بوده و بهتر از این است که با کفار در میدان جنگ روبرو شوید و شما آن ها را بکشید و آن ها شما را شهید بکنند (بهتر از جهاد است)، صحابه عرض کردند بله بفرمایید. رسول خدا فرمود: «یاد خدای متعال». معاذ بن جبل گفت: هیچ چیزی به اندازه ذکر و یاد خدا انسان را از عذاب نجات نمی دهد. نتیجه اینکه چنانکه تربیت اسلامی روح مستلزم تخلی و دوری از ردایل اجتماعی، اخلاقی و عقیدتی است. زیرا این صفات مخصوص کافران، مشرکین، فاسقین و بدکاران است. رسول خدا ﷺ فرموده است: أَرْبَعٌ يُمْتَنُّ الْقَلْبُ: الذَّنْبُ عَلَى الذَّنْبِ، وَ كَثْرَةُ مُنَاقَشَةِ النِّسَاءِ - يَعْنِي مُحَادَثَتَهُنَّ - وَ مُمَارَاةُ الْأَحْمَقِّ، تَقُولُ وَ يَقُولُ وَ لَا يَرْجِعُ إِلَى خَيْرٍ، وَ مَجَالَسَةُ الْمُؤْتَى، فَقِيلَ لَهُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا الْمُؤْتَى؟ قَالَ: كُلُّ غَنِيٍّ مُتَرَفٍّ چهار چیز دل را می میراند: گناه روی گناه، هم سخن شدن زیاد با زنان، بگو مگو کردن با احمق (تو می گویی و او می گوید و هرگز به راه نمی آید) و همنشینی با مردگان عرض شد: ای رسول خدا منظور از مردگان چیست؟ فرمود: هر توانگر خوش گذران (خصال باب اربع) حضرت رسول به اباذر فرمود: بپرهیز از خندیدن زیاد، زیرا خنده زیاد قلب را می میراند.^{۴۲}

۲-۲. تربیت عاطفی

تربیت عاطفی در اجتماع مخصوصا میان والدین در خانواده، که مهم ترین نهاد تربیتی جامعه و نخستین آموزشگاه فرد شمرده می شود، اثر گذارترین عامل حرکت مطلوب فرزندان برای انتخاب سبک و شیوه زندگی اسلامی است عواملی چون: همسویی بینش ها و باورهای مذهبی، انسان دوستی، محبت، خوش رویی، تکریم و احترام متقابل، حسن ظن (مثبت نگری)، عفو و بخشش، نیکی در برابر بدی ها، یار و غمخوار و مایه نشاط بودن، هدیه دادن، هماهنگی میان گفتار و رفتار، ابراز عواطف مثبت، توجه به امنیت روانی و الگو دهی، از جمله عوامل تربیت عاطفی فرزندان در نهاد خانواده اند که در آموزه های رسول خدا (ص) بر آنها تأکید شده است. قرآن در آیات فراوانی به این موضوع اشاره دارد؛ از جمله جایی که به پیامبرش فرمود: فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَ لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظًا لَفُضِّضُوا مِنْ حَوْلِكَ...^{۴۳} به (برکت) رحمت الهی، در برابر آنان نرم (و مهربان) شدی! و اگر خشن و سنگدل بودی، از اطراف تو، پراکنده می شدند. فداکاری ها، از خود گذشتگی ها، نوازش یتیمان، دستگیری بینوایان، مهر و محبت، عشق و دلسوزی، قدردانی و سپاسگزاری، صلۀ رحم و .... همه و همه از احساسات و عواطف پاک انسانی سرچشمه می گیرد.

- پیامبر خدا ﷺ؛ لَا تَضْرِبُوا أَطْفَالَكُمْ عَلَى بُكَائِهِمْ نَوْذَانِ خُودِ رَا بَه سَبَبِ غَرِيه شَان كَتَك نَزْنِيْد.^{۴۴}

- مَنْ كَانَ لَهُ أُثْمِي فَلَمْ يُبْدِهَا وَ لَمْ يُبْهِنِهَا وَ لَمْ يُؤْثِرْ وَ لَدَهُ عَلَيْهَا أُدْخِلَهُ اللَّهُ الْجَنَّةَ. هر کس دختری داشته باشد که او را تباه نسازد؛ و خوارش نکند؛ و پسرش را بر وی برتری ندهد، خدا او را به بهشت می برد.^{۴۵}

^{۴۱}. محمد بن یزید، سنن ابن ماجه، محقق: شیخا، خلیل مامون، حاشیه نوی: س: کنانی البوصیری، احمد بن ابی بکر، ناشر: دار المعرفه محل

نشر: بیروت ابن ماجه/ ۳۷۹۰

^{۴۲}. معانی الاخبار (ص) ابن بابویه، محمد بن علی، معانی الاخبار، ص ۳۳۵ کبر غفاری، علی (مصحح)، نشر: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر

انتشارات اسلامی قم- ایران، - زبان عربی، سال نشر ۱۳۶۱

^{۴۳}. آل عمران/ ۱۵۹

^{۴۴}. وسائل الشیعه ج ۱۵ ص ۱۷۱

^{۴۵}. نوری، حسین بن محمد تقی، مستدرک الوسائل، ناشر: موسسه آل البیت لاحیاء التراث، بیروت، لبنان ۱۴۰۸ ج ۱۵ ص ۱۱۸

اولین همایش ملی علوم انسانی در حکمت معاصر بامحوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

أَحِبُّوا الصَّبِيَّانَ وَارْحَمُوهُمُ ، وَإِذَا وَعَدْتُمُوهُمُ شَيْئًا فُفُوا لَهُمْ ، فَإِنَّهُمْ لَايَدْرُونَ إِلَّا أَنْكُمْ تَرْزُقُونَهُمْ ؛ كودکان را دوست بدارید و به آنان مهربانی کنید.^{۴۶}

إِذَا نَظَرَ الْوَالِدُ إِلَى وَادِهِ فَسَرَّهُ كَانَ لِلْوَالِدِ عِتْقُ نَسَمَةٍ... هر گاه پدر به فرزند خود نگاه کند و او را خوشحال سازد، (پاداش) آزاد کردن برده ای برای پدر است.^{۴۷}

۳-۲. تربیت معنوی

در ابعاد وجودی، معنویت نیاز فطری انسان است. آگاهی به عوامل بوجود آورنده معنویت و تقویت کننده آن و نیز عوامل سایش و کاهش معنویت و امکان پذیر شدن محاسبه میزان و سطح تغییرات معنویت در طول حرکت انسان بسیار مهم و حساس بوده و بی شک عدم این آگاهی و کاهش ذخیره معنوی می تواند لغزشگاهها و پرتگاههای بسیار خطرناک در مسیر حرکت بوجود آورد. وجود مبارک حضرت رسول بعنوان اصلی ترین عنصر معنویت این مسیر را برای همگان نشان می دهند. شاید بتوان ادعا نمود رکن تربیت معنوی توجه و تاکید بر نماز و اقامه ی آن باشد بطوریکه حضرت در وصیت به معاذ بن جبل هنگام فرستادن او بسوی یمن فرمودند؛ امر اسلام را از خرد و کلان پدیدار و بیشتر همتت به نماز باشد که سر مسلمان نیست.^{۴۸} نماز نور چشم رسول خدا بود و ایشان تأکید بسیاری بر آن داشتند. نقل کرده اند که جوانی از انصار پشت سر پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نماز می خواند و در عین حال به اعمال زشت دست می زد؛ درباره ی او با پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صحبت کردند، آن حضرت فرمودند: سرانجام روزی نمازش او را بازمی دارد.^{۴۹} ایشان در اهمیت این امر می فرمودند: «أحب الاعمال الى الله الصلاة لوقتها»^{۵۰} - مَوْتُ الْإِنْسَانِ بِالذَّنْبِ أَكْثَرُ مِنْ مَوْتِهِ بِالْأَجْلِ وَ حَيَاتُهُ بِالْبِرِّ أَكْثَرُ مِنْ حَيَاتِهِ بِالْعَمْرِ؛ مرگ انسانها در نتیجه گناهان، بیشتر از مرگ آنها در نتیجه فرا رسیدن اجل است و زنده ماندن انسانها در نتیجه نیکی هایشان، بیشتر از زندگی کردنشان به خاطر باقی بودن عمر است.^{۵۱} - اِضْمَنُوا لِي سِتًّا مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَضْمَنْ لَكُمْ الْجَنَّةَ: اَصْدُقُوا إِذَا حَدَّثْتُمْ وَ أَوْفُوا إِذَا وَعَدْتُمْ وَ أَدُّوا إِذَا أْتَمَنْتُمْ وَ أَحْفَظُوا فُرُوجَكُمْ وَ غَضُّوا أَبْصَارَكُمْ وَ كَفُّوا أَيْدِيَكُمْ؛^{۵۲} شش چیز را برای من ضمانت کنید تا من بهشت را برای شما ضمانت کنم، راستی در گفتار، وفای به عهد، بر گرداندن امانت، پاکدامنی، چشم بستن از گناه و نگه داشتن دست (از غیر حلال) - مَنْ قَرَأَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ بِكُلِّ حَرْفٍ أَرْبَعَةَ أَلْفِ حَسَنَةٍ وَ رَفَعَهُ لَهُ أَرْبَعَةَ أَلْفِ دَرَجَةٍ؛ هر کس بسم الله الرحمن الرحيم را قرائت کند خداوند به ازای هر حرف آن چهار هزار حسنه برایش می نویسد و چهار هزار گناه از او پاک می کند و چهار هزار درجه او را بالا می برد.^{۵۳} - مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ؛ هر کس به خدا و روز قیامت ایمان دارد، باید میهمانش را گرامی دارد.^{۵۴}

^{۴۶} . اصول کافی ج ۶، ص ۴۹

^{۴۷} . نوری، حسین بن محمد تقی، مستدرک الوسائل، ناشر: موسسه آل البيت لاحیاء التراث، بیروت، لبنان، ۱۴۰۸، ج ۱۵، ص ۱۶۹

^{۴۸} . حرانی، ابن شعبه، ابی محمد حسن بن علی بن الحسین بن شعبه حرانی، تحف العقول عن آل رسول الله، ترجمه محمد باقر کمره ای، به

تصحیح علی اکبر غفاری تهران، نشر کتابچی، ۱۳۸۰، چاپ هشتم ص ۲۷

^{۴۹} . مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، ج ۲۸، ۸۹۱

^{۵۰} . کرمی فریدنی، علی (۱۳۳۴)، نهج الفصاحه فارسی، (۴۸۳۱۸۳) پرتوی از پیام پیامبر، قم، انتشارات حلم، بی تا

^{۵۱} . طبرسی، حسن بن فضل، مکام الاخلاق، ص ۳۶۲، ناشر: الشریف الرضی، قم، ۱۳۷۰- چاپ ۴

^{۵۲} . کرمی فریدنی، علی (۱۳۳۴)، نهج الفصاحه فارسی، ص ۲۱۶، ح ۳۲۱ پرتوی از پیام پیامبر، قم، انتشارات حلم، بی تا

^{۵۳} . مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، ج ۸۹، ص ۲۵۸

^{۵۴} . کلینی، اصول کافی، ج ۶، ص ۲۸۵

اولین همایش ملی علوم انسان در حکمت معاصر بامحوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

۳. تربیت اجتماعی

در مکه اساس کار و دعوت پیامبر پیرامون مبدأ و معاد قرار داشت و بیشتر اهتمام آن حضرت بر ویران ساختن و تخریب افکار شرک آلود و خرافی مشرکان و دعوت به توحید، عدالت، ظلم‌ستیزی و ترس از معاد و قیامت بود. اما در مدینه شیوه کار فرق می‌کرد، در اینجا محور کار بر قانونگذاری، بنیانگذاری اجتماع مسلمانان و ترتیب و تنظیم امور آنان می‌چرخید. فعالیت‌ها و کارهای پیامبر در مدینه نه تنها کمتر و راحت‌تر از مکه نبود بلکه تا حدودی دشوارتر هم بود.

نخستین کاری که رسوا خدا در مدینه انجام داد تاسیس مرکزی برای کارهای عبادی، سیاسی، نظامی و رسیدگی به امور مسلمانان بود.^{۵۵} به روایت ابن اسحاق سهل و سهیل می‌خواستند زمینی را که از آن برای خشک کردن خرما استفاده می‌شد به پیامبر تقدیم کنند ولی حضرت نپذیرفت و به ده دینار آن را خرید و نخلستان و قبوری که در کنار آن قرار داشت نیز خرید و مسطح کرد و بعد مسجد را در آنجا بنا نمود که به «مسجد النبی» مشهور شد.^{۵۶} صالحی شامی در سبل الهدی گوید: پیش از آن نیز اسعد بن زراره در آنجا نماز اقامه می‌کرد.^{۵۷} مسلمانان با اشتیاق فراوان در ساختن مسجد شرکت کردند. خود رسول خدا نیز کار می‌کرد و این باعث تشویق دیگران می‌شد.

رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمود: **أَعْقَلُ النَّاسِ أَشَدُّهُمْ مُدَارَةً لِلنَّاسِ، وَأَذَلُّ النَّاسِ مَنْ أَهَانَ النَّاسَ** دانا ترین مردم کسی است که با مردم بیشتر مدارا کند و خوارترین مردم کسی است که به مردم اهانت کند.^{۵۸}

- رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمود: **مَنْ وَقَرَ ذَا شَيْبَةٍ لِشَيْبَتِهِ أَمَنَهُ اللَّهُ تَعَالَى مِنْ فَزَعِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ** هر کس پیر مردی را بخاطر پیری او گرامی بدارد، خداوند او را از سختی و هراس روز قیامت در امان قرار خواهد داد.^{۵۹}

- رکن اساسی جامعه احیای امر به معروف است که نبی اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمودند: **إِذَا أُمَّتِي تَوَاكَلَتِ الْأُمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ فَلَتَأْتَنُ يَوْعَاعٍ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى**؛ حضرت فرمودند: هنگامی که امت من، امر به معروف و نهی از منکر را ترک کردند، باید آماده جنگ با خدای متعال باشنند.^{۶۰}

- **أَمْرُنِي رَبِّي بِمُدَارَةِ النَّاسِ كَمَا أَمْرُنِي بِإِدَاءِ الْفَرَائِضِ**. پروردگارم همان گونه که مرا به انجام دادن واجبات فرمان داده، به مدارا کردن با مردم نیز فرمان داده است.^{۶۱}

۴. تربیت رفتاری

انسان، ترکیبی از استعدادها و قوای جسمی و روحی است. پیامبر گرامی اسلام در حدیثی انسان‌ها را به معادن تشبیه کرده و فرموده است: **الناس معادن كمعادن الذهب والفضة**؛ مردم معدن‌هایی هستند همچون معادن طلا و نقره. چنانچه این استعدادها به شکوفایی و فعلیت نرسد، زندگی انسان بیهوده و عبث خواهد بود و کسی که هدف مشخص و اعتقادات راسخی دارد، هرگز بدین وضع راضی نیست، بلکه همواره در مسیر کمال گام می‌نهد و هر لحظه خود را به هدف نزدیک‌تر می‌کند. پس انسانی دور از تربیت، یعنی انسان دور از حیات فرهنگی و اعتقادی، دور از کمال و پیشرفت، انسان بی‌هدف و بالأخره انسانی دور از انسانیت. حضرت رسول فرمودند؛

^{۵۵} . میرشریفی، علی، ۱۳۳۷-درسنامه آشنایی با تاریخ اسلام (پیام آور رحمت) محمد باقر، ص ۷۳

^{۵۶} . ابن هشام، سیره النبویه، ج ۲ ص ۱۴۱

^{۵۷} . صالحی شامی، سبل الهدی ج ۳ ص ۴۸۵

^{۵۸} . مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، ج ۷۵ ص ۵

^{۵۹} . همان ص ۱۳۷

^{۶۱} . ابن بابویه، محمد بن علی، ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، ص ۵۵۱، حسن زاده، صادق (محقق)، ناشر: ارمغان طوبی، تهران ۱۳۸۲ ش ۶

^{۶۱} . کافی، ج ۲، ص ۱۱۷

^{۶۲} . کلینی، محمد بن یعقوب، فروع کافی، ج ۸، ص ۱۷۷، ج ۱۹۷.

اولین همایش ملی علوم انسان در حکمت معاصر بامحوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

أَفْضَلُ الْإِيمَانِ أَنْ تَعْلَمَ أَنَّ اللَّهَ مَعَكَ حَيْثُ مَا كُنْتَ؛ برترین ایمان آن است که معتقد باشی هر کجا هستی خداوند با توست.^{۶۳}
- لَا يَسْتَكْمِلُ عَبْدٌ حَقِيقَةَ الْإِيمَانِ حَتَّى يَدَعَ الْمِرَاءَ وَ إِنْ كَانَ مُحِقًّا هَيْجَكْس حَقِيقَتِ إِيْمَانِ رَا كَامِلَ نَمِي كَنَد مَگر اِيْنكِه جَدَال لَفْظِي رَا رِهَا كَنَد، هِر چَنَد حَق بَا اُو بَاشَد.^{۶۴}

- لَيْسَ الْإِيمَانُ بِالتَّحَلِّي وَ لَابَالْتَمَنِّي، لَكِنَّ الْإِيمَانَ مَا خَلَصَ فِي الْقَلْبِ وَ صَدَقَهُ الْأَعْمَالُ. اِيْمَان بَه صَرَف اَدْعَا وَ اَرزُو نِيست، بَلَكِه اِيْمَان اَن اَسْت كِه خَالصَانِه دَر جَان وَ دَل قَرَار گِيَرِد وَ اَعْمَال هَم اَنرَا تايِيِد كَنَد.^{۶۵}

-وقتی شتر پیامبر گم شد و همه به دنبال شتر می‌گشتند، زید بن صلیت به کنایه و طعنه گفت: چگونه ادعای پیامبری می‌کند، در حالی که نمی‌داند شترش کجاست؟ پیامبر به علم غیب، جای دقیق شتر را بیان کرد و اصحاب رفتند و همان جا شتر را یافتند^{۶۶} اما پیامبر هیچ برخوردی با او نکرد.

در ذیل چند مورد از آداب رفتاری پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله که در کتاب «مکارم الاخلاق» طبرسی آمده را می‌آوریم؛

۱- هنگام راه رفتن با آرامی و وقار راه می‌رفت و در راه رفتن قدم‌ها را بر زمین نمی‌کشید.

۲- نگاهش پیوسته به زیر افتاده و بر زمین دوخته بود. هر که را می‌دید مبادرت به سلام می‌کرد و کسی در سلام بر او سبقت نگرفت. وقتی با کسی دست می‌داد دست خود را زودتر از دست او بیرون نمی‌کشید.

۳- با مردم چنان معاشرت می‌کرد که هر کس گمان می‌کرد عزیزترین فرد نزد آن حضرت است. هرگز به روی مردم چشم نمی‌دوخت و خیره نگاه نمی‌کرد.

۴- هرگاه با کسی، هم صحبت می‌شد به سخنان او خوب گوش فرا می‌داد. چون با کسی سخن می‌گفت کاملاً برمی‌گشت و رو به او می‌نشست.

۵- با هر که می‌نشست تا او اراده برخاستن نمی‌کرد آن حضرت بر نمی‌خواست. در مجلسی نمی‌نشست و بر نمی‌خواست مگر با یاد خدا.

۶- هنگام ورود به مجلسی در آخر و نزدیک درب می‌نشست نه در صدر آن. در مجلس جای خاصی را به خود اختصاص نمی‌داد و از آن نهی می‌کرد. هرگز در حضور مردم تکیه نمی‌زد. اکثر نشستن آن حضرت رو به قبله بود.

۷- هرگز با کسی جدل و منازعه نمی‌کرد. هرگز سخن کسی را قطع نمی‌کرد مگر آنکه حرف لغو و باطل بگوید. پاسخ به سوالی را چند مرتبه تکرار می‌کرد تا جوابش بر شنونده مشتبه نشود.

۴-۱. تربیت جنسی

از نظر اسلام تربیت جنسی جزء مهمترین مقوله‌های زندگی هر فرد است چرا که با هدایت و کنترل عقلایی غریزه جنسی و یا عدم آن می‌توان سرنوشت مادی و اخروی را رقم زد این امر باید به وسیله والدین به کودکان آموزش داده شود و پدران و مادران نیز خود اصول و

^{۶۳} . کرمی فریدنی، علی (۱۳۳۴)، نهج الفصاحه فارسی، پرتوی از پیام پیامبر، قم، انتشارات حلم، بی تا نهج الفصاحه، ص ۲۲۹

^{۶۴} . بحار ج ۲ ص ۱۳۸

^{۶۵} . تحف العقول ص ۳۷۰

^{۶۶} . نوایی، محمد رضا، حیات النبی، ص ۳۲۸، ناشر: نسیم کوثر

اولین همایش ملی علوم انسانی در حکمت معاصر با محوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

قواعد رفتار درست جنسی را بشناسند و رعایت کنند. این در حالی است که نظام تربیتی اسلام بسیار پیش از غرب، به تربیت جنسی کودک ممیز اهتمام ورزیده است تا او بتواند با تحولات ناشی از رشد در مراحل آینده درست رو به رو شود. اسلام به رفتار جنسی توجه کرده است و گواه آن، نصوص صریح دینی و روایات اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام درباره تعدیل رفتار جنسی و اصول و قواعد آن است. از نگاه وجود مقدس پیامبر (ص) تربیت جنسی قبل از انعقاد نطفه و تولد آغاز می شود مثلاً حضرت در آداب جماع فرمودند؛ در ساعت اول شب با زنت جماع مکن که اگر فرزندی آید بسا باشد که جادوگر و دنیاطلب در آید. ماه در محاق نباشد. و با شکم سیر جماع نشود.

یا فرمودند؛ دوشنبه ملازم جماع باش که اگر فرزندی آید حافظ قرآن و راضی به قسمت خدا باشد. اگر شب سه شنبه جماع کنی و فرزندی آید پس از شهادت به شهادتین شهادت روزی وی گردد و خداوند با مشرکان او را کیفر نکند و بوی دهانش خوش باشد و رحم دل و با سخاوت و پاک زبان از غیبت و دروغ و بتهان است.^{۶۷} برخی از کجروی های جنسی از راه شیر نیز منتقل می شود. در روایات بر لزوم طهارت زنی که به بچه شیر می دهد تأکید شده است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله برای جلوگیری از این کجروی ها می فرماید: «فرزندانتان را از شیر بدکاره و روان پریش دور بدارید، زیرا شیر اثر دارد.»^{۶۸}

یا حضرت در حدیثی ضمن مراقبت از فکر و تربیت افکار در موارد جنسی و همبستری، در یکی از اندرزهایش می فرماید: «از سر شهوت به زنی دیگر، با همسرت جفت مشو.»^{۶۹} یعنی افکار فرد در زمان آمیزش، می تواند در آینده کودک تأثیر بگذارد. حضرت رسول در توجه دادن به رعایت حدود حتی در خانه و در بین محارمی مثل پدر و دختر یا برادر و خواهر نیز اهتمام جدی داشتند حضرت فرمودند؛ هرگاه فردی از شما بخواهد زنی را که به او محرم است و به سن قاعدگی رسیده، ببوسد - مثل خواهرش یا عمه اش یا خاله اش - ، پیشانی و سر او را ببوسد و از بوسیدن صورت و دهانش خودداری کند.^{۷۰} جابر میگوید پیامبر صلی الله علیه و آله را ملاقات کردم و به آن حضرت سلام نمودم .

ایشان دستم را فشرد و فرمود : اینک مرد دست برادرش را بفشارد ، [به منزله] بوسیدن اوست.^{۷۱} همچنین جابر میگوید رسول خدا صلی الله علیه و آله از مکامه و مکامه نهی فرمود . مکامه ، این است که مرد مرد را ببوسد و مکامه این است که ، بی آن که ضرورتی در کار باشد، با او در یک بستر بخوابد و میانشان جامه ای نباشد.^{۷۲}

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله زنان خود را با پوشش اندام و جسم، از دیدار نامحرمان باز دارید، که زنان هرچه پوشیده تر باشند، سعادتمندتر هستند.^{۷۳}
پیامبر خدا صلی الله علیه و آله بستر خواب پسر بچه از پسر بچه ، و پسر بچه از دختر بچه ، و دختر بچه از دختر بچه، چون به ده سالگی رسیدند، از یکدیگر جدا شوند.^{۷۴}

^{۶۷} . ر.ک صمدی آملی ، داود ، شرح مراتب طهارت (۲ جلدی) جلد ۲، ص ۹۴، ناشر: نورالسجاد، سال چاپ ۱۳۸۳ ، چاپ اول

^{۶۸} . طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الاخلاق، ناشر: الشریف الرضی، قم، ۱۳۷۰-چاپ ۴ ص ۲۳۳

^{۶۹} . طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الاخلاق، ناشر: الشریف الرضی، قم، ۱۳۷۰-چاپ ۴ ص ۲۰۹

^{۷۰} . راوندی کاشانی، فضل الله بن علی (۵۷۰ ق)، النوادر، ۱۳۶/۱۷۹، صادقی اردستانی، احمد (مترجم) ناشر: بنیاد فرهنگ اسلامی

کوشانپور، تهران، چاپ اول، سال نشر ۱۳۷۶

^{۷۱} . مجلسی، محمد باقر، بحار الأنوار ج ۷۶، ص ۲۳، ح ۱۰

^{۷۲} . ابن بابویه، محمد بن علی، معانی الاخبار، ج ۱، ص ۳۰۰، اکبر غفاری، علی (مصحح)، نشر: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی قم -

ایران، - زبان عربی ، سال نشر ۱۳۶۱

^{۷۳} . قمی، عباس، سفینه البحار، ۸ جلد، ج ۲، ص ۲۹۸، قم، ناشر: اسوه سال نشر: ۱۴۱۴، ق، زبان عربی، چاپ اول

اولین همایش ملی علوم انسانی در حکمت معاصر با محوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

۴-۲. تربیت جسمی

پیامبر ﷺ هر شب سه بار مسواک می‌کرد: یک بار پیش از خواب، یک بار وقتی از خواب برای نماز شب برمی‌خاست، و یک بار پیش از آنکه برای نماز صبح از خانه بیرون رود.

امام صادق علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله چون نماز عشا را می‌خواند دستور می‌داد آب وضو و مسواکش را آماده کنند و روی آن را پوشانیده نزد سر او بگذارند. آن‌گاه می‌خوابید آنقدر که خدا بخواهد. سپس از خواب برمی‌خاست و مسواک می‌کرد و وضو می‌گرفت و چهار رکعت نماز می‌گزارد، دوباره می‌خوابید و باز از خواب برمی‌خاست و مسواک می‌کرد و وضو می‌گرفت و نماز می‌خواند.^{۷۵}

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله در سفارش به امام علی علیه السلام: ای علی! چهار چیز را پیش از چهار چیز دریاب: جوانی‌ات را پیش از پیری، تن‌درستی‌ات را پیش از بیماری، بی‌نیازی‌ات را پیش از نیازمندی، و زندگی‌ات را پیش از مرگ.^{۷۶}

تحقیقات جدید روان‌شناسی نشان می‌دهد که دینداری به سلامت افراد و میزان سعادت و رضایت آنان کمک می‌کند. طی یک آمارگیری -چه بسا اتفاقی- میانگین بیماری‌ها در میان دینداران بسیار پایین نشان داده شده است. مخصوصاً بیماری‌های قلبی، ریوی، امراض کبدی و برخی از انواع سرطان‌ها و... توجیهات مختلفی برای دستیابی به علت این وضعیت ارائه شد: آنان مشروبات الکلی مصرف نمی‌کنند، بسیار کمتر از دیگران سیگار می‌کشند و بسیار به ندرت اتفاق می‌افتد که غیر از همسر شرعی با زن دیگری تماس جنسی بگیرند، آنچه بیان شد ممکن است تفسیری برای آمار پایین بیماری‌های قلبی، ریوی، کبدی و جنسی باشد، اما احتمال دومی هم وجود دارد و آن این که دین، نوعی سلامت روانی و ایمنی در برابر حساسیت‌های عصبی به فرد می‌دهد که باعث جلوگیری از فشار خون می‌شود»^{۷۷}

این حدیث را شیخ صدوق در حدیث اول مجلس هشتاد و چهارم امالی خود این‌گونه نقل نموده اند:

یا علی چون عروس را به خانه تو آرند وقتی نشست کفش او را بکن و پایش را بشوی و آبش را به در خانه ات بریز که چون چنین کنی خداوند از خانه ات هفتاد هزار رنگ فقر را ببرد و هفتاد هزار رنگ برکت در آن درآورد و هفتاد هزار رحمت بر تو فروفرستد که بر سر عروس بگردد تا برکت آن به هر گوشه خانه ات برسد و خداوند عروس را از جنون و خوره و پیسی امان دهد که به او رسند، مادامی که در آن خانه است.

یا علی! عروس را در هفته نخستین از خوردن شیرها و سرکه و گشنیز (سبزی امزنا) و سیب ترش بازدار، زیرا که زهدان از این چار سرد و نازاینده گردد و بوریا در گوشه خانه به از زن نازاینده است. اگر عروس بر سرکه خوردگی خون حیض ببیند هیچگاه به خوبی از آن پاک نگردد و گشنیز آن خون را درونش بشوراند و زایمان را بر وی دشوار گرداند و سیب ترش آن را از آمدن باز بدارد و بیماری بر وی گردد. سپس فرمود: ای علی! در هنگام جماع سخن مگو مبادا که فرزند گنگ و لال گردد و به عورت زن (در حین جماع) نگاه نکن که سبب ناینمایی فرزند شود و با شهوت زن دیگری در خاطر با زنت جماع مکن که فرزند مخنث آید و ایستاده با زنت جماع مکن که از کار خران است و اگر فرزندی آید در فراش کمیز میزند (یعنی دچار شب‌ادراری) شود.

پیامبر خدا ﷺ: «عَلِّمُوا أَوْلَادَكُمْ السَّبَّاحَةَ وَالرَّمَايَةَ شَنَا وَتِيرَانْدَايَ رَا بَه فِرْزَنْدَانْتَان بِيَامُوزِيْد.»^{۷۸}

^{۷۴}. وسائل الشیعة، ج ۱۵، ص ۱۸۳

^{۷۵}. ابن ماجه، محمد بن یزید، سنن ابن ماجه، سنن ص ۱۱۶

^{۷۶}. ري شهري محمدي و همكاران، حكمت نامه پیامبر اعظم صلي الله عليه و آله و سلم (فارسي)، ۱۴، جلد، ج ۷ ص ۳۶۵ حدیث ۵۴۱۸ ناشر دار الحدیث، مکان نشر: قم، سال چاپ: ۱۳۸۶ ش، نوبت چاپ: اول

^{۷۷}. آرگایل مایکل، مهرداد کلاتری، روانشناسی شادی، مترجمان: مسعود گوهری، حمید طاهر نشاط دوست، حسن پالانگ، فاطمه بهرامی

ناشر: جهاد دانشگاهی واحد اصفهان، چاپ سوم، سال چاپ ۱۳۸۶ مایکل ارگایل، ص ۲۵۱

^{۷۸}. کلینی، محمد بن یعقوب، کافی، ج ۶، ص ۴۷

اولین همایش ملی علوم انسانی در حکمت معاصر با محوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

حضرت محمد ﷺ: إِيَّاكُمْ وَالْبَطْنَةَ فَإِنَّهَا مُفْسِدَةٌ لِلْبَدَنِ وَ مُورِثَةٌ لِلْسَّقِيمِ وَ مُكْسِلَةٌ عَنِ الْعِبَادَةِ از پر خوری بهره‌ییزد چون بدن را تباه می‌کند و بیماری به وجود می‌آورد و سست کننده از عبادت است.^{۷۹}

رسول خدا ﷺ: قَرُمُودُ: الْمُؤْمِنُ يَأْكُلُ فِي مِعَاءٍ وَاحِدٍ وَ الْكَافِرُ يَأْكُلُ فِي سَبْعَةِ أَمْعَاءٍ. مومن در یک روده می‌خورد و کافر در هفت روده.^{۸۰} (مراد اینکه مومن پر خوری نمی‌کند ولی کافر پر خوری می‌کند)

۵. تربیت عبادی

تربیت عبادی در سیره‌ی پیامبر اکرم ﷺ عبارت است از آموزش قرآن، آموزش فرایض دینی، آموزش ذکر و دعا.^{۸۱} پیامبر خدا ﷺ در روایتی فرمودند: عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ (صلى الله عليه وآله وسلم) يَقُولُ: يَا مَعْشَرَ الْمُسْلِمِينَ، شَمِّرُوا فَإِنَّ الْأَمْرَ جِدٌّ، وَ تَاهَبُوا فَإِنَّ الرَّحِيلَ قَرِيبٌ، وَ تَزَوَّدُوا فَإِنَّ السَّفَرَ بَعِيدٌ، وَ خَفَّفُوا أَثْقَالَكُمْ فَإِنَّ وِرَاءَكُمْ عَقِبَةٌ كَوْوَدًا، وَ لَا يَقْطَعُهَا إِلَّا الْمُخْفُونَ! ای مسلمانان! آستین بالا بزنید، که کار جدی است. آماده شوید، که رفتن نزدیک است. توشه بر دارید، که سفر طولانی است. و بارهایتان را سبک کنید، که گردنه‌ای دشوار فراروی خود دارید که جز سبک‌باران، کسی نمی‌تواند از آن بگذرد.^{۸۲} پیامبر فرمود نشانه‌ی اسلام سه تاست: ایمان و دانش و رفتار، نشانه‌ی ایمان چهار تاست اول اقرار به یگانگی خدا، دوم اعتقاد بدو، سوم اعتقاد به کتاب او، چهارم اعتقاد به رسل او. در ادامه حدیث فرمودند: نشانه‌ی دانش نیز چهار تاست شناخت خدا و دوستان خدا و واجبات و حفظ و انجام آنها و نشانه‌ی کردار نیز چهار تاست نماز و روزه و زکات و اخلاص.^{۸۳}

یکی از ارکان عبادت صداقت است که پیامبر ﷺ فرمودند: نشانه‌ی صادق چهار تاست: اول راستگویی، دوم باور داشتن نوید و بیم خدا، سوم وفاء بعهد، چهارم کناره‌گیری از غدر.^{۸۴}

صَلَاةُ الرَّجُلِ فِي جَمَاعَةٍ خَيْرٌ مِنْ صَلَاتِهِ فِي بَيْتِهِ أَرْبَعِينَ سَنَةً. یک نماز جماعت بهتر از چهل سال نماز فردی در خانه است.^{۸۵}

النَّظْرُ فِي ثَلَاثَةِ أَشْيَاءٍ عِبَادَةٌ: النَّظْرُ فِي وَجْهِ الْوَالِدَيْنِ وَ فِي الْمُصْحَفِ وَ فِي الْبَحْرِ. نگاه کردن به سه چیز عبادت است: به صورت پدر و مادر، به قرآن و به دریا.^{۸۶}

الْعِبَادَةُ سَبْعُونَ جُزْءً أَفْضَلُهَا جُزْءُ طَلَبِ الْحَلَالِ عِبَادَتِ هَفْتَادِ جُزْءِ اسْتِ وَ بِالْأَتَرِينِ وَ بزرگترین جزء آن کسب حلال است.^{۸۷}

^{۷۹} . نوری، حسین بن محمد تقی، مستدرک الوسائل، ناشر: موسسه آل‌البیت لاحیاء التراث، بیروت، لبنان، ۱۴۰۸ ج ۱۶ ص ۲۱۰ حدیث ۶

^{۸۰} . ابن‌بابویه، محمد بن علی، الخصال، جامعه مدرسین حوزه علمی، قم، مؤسسه النشر الإسلامی، قم، ۱۴۱۶ق. جلد ۲ صفحه ۱۰۴

^{۸۱} . داوودی، محمد (۳۸۳۱)، سیره تربیتی پیامبر ﷺ و اهل بیت علیهم السلام، جلد دوم (تربیت دینی)، قم، مؤسسه‌ی پژوهشی حوزه و دانشگاه ۳۸۳۱

^{۸۲} . ری شهری محمدی و همکاران، حکمت نامه پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و سلم (فارسی)، ۱۴، ج، ناشر دار الحدیث، مکان نشر: قم

، سال چاپ: ۱۳۸۶ ش، نوبت چاپ: اول ج ۷ ص ۴۲۱

^{۸۳} . ابن شعبه ص ۱۹) حرانی، ابن شعبه، ابی محمد حسن بن علی بن الحسین بن شعبه حرانی، تحف العقول عن آل رسول الله، ترجمه محمد

باقر کمره ای، به تصحیح علی اکبر غفاری تهران، نشر کتابچی ۱۳۸۰، چاپ هشتم

^{۸۴} . ابن شعبه ص ۲۰) حرانی، ابن شعبه، ابی محمد حسن بن علی بن الحسین بن شعبه حرانی، تحف العقول عن آل رسول الله، ترجمه محمد

باقر کمره ای، به تصحیح علی اکبر غفاری تهران، نشر کتابچی ۱۳۸۰، چاپ هشتم

^{۸۵} . نوری، حسین بن محمد، مستدرک الوسائل، ج ۶ ص ۴۴۶

^{۸۶} . مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، ج ۱۰، ص ۳۶۸، ح ۱۰

اولین همایش ملی علوم انسان در حکمت معاصر با محوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

اصول تربیتی در سیره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله

الف) عوامل درونی

۱. وراثت و اختیار (شخصیت انسان)

۱-۱. وراثت؛

امروزه از لحاظ علمی نقش پدر و مادر در انتقال صفات ظاهری و باطنی که از آن به عنوان «عامل وراثت» در تربیت کودک نام می‌برند، بر کسی پوشیده نیست از آنجا که فرزندی که در وجود مادر شکل می‌گیرد از صفات ظاهری و معنوی پدر و مادرش بهره می‌برد و پدران و به خصوص مادران اصل و ریشه کودکان به شمار می‌آید. انتخاب همسرانی مناسب و شایسته می‌تواند گامی اساسی در تربیت فرزندان صالح و سالم در آینده به حساب آید از این رو پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) ضمن تشویق جوانان به ازدواج، بدانها توصیه می‌کنند که در انتخاب همسر بیشتر دقت کنند تا فرزندان صالح و شایسته به ثمر برسانند. در حدیثی از رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) روایت شده که فرمودند: «بنگر که فرزندت را در کدام رحم قرار می‌دهی؛ چرا که [اصل و] ریشه تاثیرگذار است.^{۸۸}

در لسان خدای متعال و کلام معصوم مسئولیت پدر و مادر نسبت به تربیت فرزند، پیش از تولد آغاز می‌شود (وراثت، حالات روحی والدین در حین انعقاد نطفه و غذای پدر و مادر از جمله عوامل موثر بر تربیت فرزند در مرحله قبل از تولد است). بررسی رهنمودهای پیشوایان اسلام درباره حقوق نوزاد، نشان می‌دهد که کودک، در آغاز تولد نیز حقوقی بر والدین خود دارد که این حقوق عبارتند از: غسل دادن نوزاد، گفتن اذان و اقامه در گوش او، کام برداشتن، پوشش نوزاد، نام نیک گذاشتن، عقیقه، ختنه، تراشیدن سر نوزاد و صدقه دادن برای او. عمل به این آداب توسط والدین، زمینه‌های مساعد تربیت را در فرزند به وجود می‌آورد. بررسی چگونگی تربیت فرزند در سیره تربیتی پیامبر صلی الله علیه و آله به عنوان چراغ‌های هدایت می‌باشد، که تربیت فرزند، اخلاق، رفتار، آینده اش و... مربوط به پدر و مادر است؛ بنابراین انسان تا می‌تواند باید در تربیت فرزندش تلاش کند، و لازمه تربیت صحیح کودک یاری گرفتن از آموزه‌های قرآنی و بهره‌گیری از روایات و سیره معصومین است. رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) لقمه حلال را نیز از عوامل بسیار مهم در شکل‌گیری شخصیت آینده کودک بر شمرده‌اند، گرچه رعایت حلال و حرام الهی در تمام ادوار زندگی فرد لازم است؛ اما توجه به حلال و حرام در قبل و بعد از ایام بارداری از اهمیت بسیار بیشتری در شکل‌پذیری شخصیت آینده کودکان برخوردار بوده از این رو مورد تاکید بیشتری قرار گرفته است. رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) در این باره می‌فرمودند: «و لا یدخل الجنة من نبت لحمه من السحت النار اولی له؛ داخل بهشت نمی‌شود کسی که گوشت و پوستش از مال حرام روییده باشد چنین کسی به آتش دوزخ [شقاوت] شایسته‌تر است [تا سعادت].^{۸۹}

۲-۱. اختیار انسان؛

اعمال اختیاری انسان و تاثیر آن بر تربیت فرزند و خانواده بر اساس روایات نبوی به چند بخش تقسیم می‌شود؛

الف. پرهیز از خشونت

اسلام مدارا با توده مردم، اعم از مخالف و موافق، را ضروری دانسته، احکام و سیاست اسلامی را بدون تبعیض بین آنان اجرا می‌کند. تاریخ اسلام هم از صدر و نیز در دوران ۲۵۰ ساله عصر امامت، گواه رحمت و ملایمت اوصیای پیامبر صلی الله علیه و آله حتی نسبت به دشمنان و بدخواهان

^{۸۷} . مستدرک الوسائل، ج ۱۳، ص ۱۲، ح ۱۴۵۸۵

^{۸۸} . متقی هندی، علی بن حسام، کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، ج ۱۶، ص ۲۹۶.

^{۸۹} . ابن ابی فراس، ورام، مجموعه ورام، ج ۱، ص ۶۱، قم، مکتبة الفقیه.

اولین همایش ملی علوم انسانی در حکمت معاصر بامحوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

آنان، است. پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به عنوان سرسلسله این الگو، در مدیریت خود، همواره بر این اصل تأکید می‌ورزید؛^{۹۰} همچنان که می‌فرماید: «أَعْقَلُ النَّاسِ أَشَدُّهُمْ مَدَارَاهُ لِلنَّاسِ، وَ أَدْلُ النَّاسِ مَنْ أَهَانَ النَّاسَ»^{۹۱}؛ عاقل‌ترین مردم کسی است که بیشتر با دیگران مدارا کند، و خوارترین مردم کسی است که آنان را مورد تحقیر و توهین قرار دهد.

حضرت محمد صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَيْسَ الشَّدِيدُ بِالصَّرْعَةِ إِنَّمَا الشَّدِيدُ الَّذِي يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ؛ نیرومند و قوی و قهرمان کسی نیست که در کشتی، رقیب خود را بر زمین زند بلکه نیرومند کسی است که در موقع خشم مالک نفس خود باشد.^{۹۲}

حضرت محمد صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْعُضْبُ يُفْسِدُ الْإِيمَانَ كَمَا يُفْسِدُ الْخَلُّ الْعَسَلَ. غضب ایمان را فاسد می‌گرداند چنانکه سرکه عسل را فاسد میکند.^{۹۳} رسول اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ می‌فرماید: «أَلَا إِنَّ شَرَّ أُمَّتِي الَّذِينَ يَكْرُمُونَ مَخَافَةَ شَرِّهِمْ، أَلَا وَ مَنْ أَكْرَمَهُ النَّاسُ اتَّقَاءَ شَرِّهِ فَلَيْسَ مِنِّي» آگاه باشید بدترین مردم در امت من کسانی هستند که از ترس اذیت و آزارشان مورد احترام هستند، آگاه باشید کسی را که مردم از شرش احترام کنند از من نیست و با من بستگی روحانی ندارد.^{۹۴}

ابو ذر غفاری از مردان الهی و از صحابه محترم رسول الله بود، روزی دچار لغزش سخن شد و در محضر آن حضرت بلال بن رباح را به این جهت که مادرش از نژاد سیاه بود تحقیر کرد و گفت: ((یابن السوداء)) ای پسر زن سیاه، رسول اکرم (ص): از سخن ابی ذر خشمگین و ناراحت شد و در کمال تندی و شدت سخن نادرستش را بر خش کشید و فرمود: ای ابی ذر پیمان‌ه‌هیچ کس مملوع و لبریز نیست و فرزند زن سفید بر فرزند زن سیاه برتری ندارد.^{۹۵}

حضرت محمد (ص): پارسایان در دنیا دل‌هایشان گریه میکند اگرچه ظاهراً خندان باشد و سخت اندوهناکند اگرچه ظاهراً شادمان باشند و خشمشان بر نفسشان فراوان است، اگرچه رشک ببرند به آنچه روزی داده شده اند.^{۹۶}

- أَلَا إِنَّ خَيْرَ الرَّجَالِ مَنْ كَانَ بَطِيءَ الْغَضَبِ سَرِيعَ الرُّضَا؛ بدانید که بهترین انسان‌ها کسانی هستند که دیر به خشم آیند و زود راضی شوند.^{۹۷}

- أَلَا وَإِنَّ الْعَضْبَ جَمْرَةً فِي قَلْبِ ابْنِ آدَمَ، أَمَا رَأَيْتُمْ إِلَى حَمْرَةٍ عَيْنِيهِ وَانْتِفَاحِ أَوْ دَاجِهِ؟! فَمَنْ أَحَسَّ بِشَيْءٍ مِنْ ذَلِكَ فَلْيَلِصِقْ بِالْأَرْضِ بِدَانِيْدِ كِهْ خَشْمِ پَارِهْ آتَشِي دِر دَلْ انْسانِ اسْت. مَگر چشمان سرخش و رگ‌های گردنش را [هنگام خشم] ندیده‌اند. هر کس چنین احساسی پیدا کرد، روی زمین بنشیند.^{۹۸}

^{۹۰} . غلامرضا نوعی، مدارا با مخالفان در قرآن و سنت، رشت، کتاب مبین، ۱۳۷۹، ص ۹۸.

^{۹۱} . همان، ص ۹۸ به نقل از: شیخ عباس قمی، سفینه‌البحار، ج ۱۰، ص ۴۴۱.

^{۹۲} . فرید، مرتضی، الحدیث، جلد ۳ ص ۳۱۳ ناشر: دفتر نشر فرهنگ اسلامی سال چاپ: ۱۳۸۶ نوبت چاپ: ۱۶.

^{۹۳} . وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۳۵۸، دیلمی، حسن بن ابی الحسن، ارشاد القلوب، قم، ۱۳۷۱ شمسی، ۲، جلدی، چاپ اول ارشاد ج ۲ ص ۲۳۵.

^{۹۴} . فرید، مرتضی، الحدیث، ج ۳ ص ۱۹۴ ناشر: دفتر نشر فرهنگ اسلامی سال چاپ: ۱۳۸۶ نوبت چاپ: ۱۶.

^{۹۵} . فرید، مرتضی، الحدیث، جلد ۳ صفحه ۱۳۳ ناشر: دفتر نشر فرهنگ اسلامی سال چاپ: ۱۳۸۶ نوبت چاپ: ۱۶.

^{۹۶} . دیلمی، حسن بن ابی الحسن، ارشاد القلوب ج ۱ ص ۸۴.

^{۹۷} . نهج الفصاحه، ص ۲۴۳، ج ۴۶۹.

اولین همایش ملی علوم انسانی در حکمت معاصر بامحوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

– مَنْ دَفَعَ غَضَبَهُ دَفَعَ اللَّهُ عَنْهُ عَذَابَهُ وَ مَنْ حَفِظَ لِسَانَهُ سَتَرَ اللَّهُ عَوْرَتَهُ؛ هر کس خشمش را برطرف سازد، خداوند کيفرش را از او بردارد و هر کس زبانش را نگه دارد، خداوند عیبش را بپوشاند.^{۹۹}

ب. صبر

رسول خدا ﷺ فرموده: حَقُّ الْمُسَافِرِ أَنْ يُقِيمَ عَلَيْهِ أَصْحَابُهُ إِذَا مَرَضَ ثَلَاثًا. حق مسافر این است که چون بیمار شد رفقای هم سفرش تا سه روز بخاطر او توقف کنند.^{۱۰۰}

نبتل بن حرث، همان کسی است که درباره پیامبر گفت: «انما محمد اذن ...» و این آیه درباره اش نازل شد و منهم الذین یؤذون النبی و یقولون هو اذن قل اذن خیر لکم^{۱۰۱}
پیامبر درباره نبتل فرمود: «من احب ان ینظر الی الشیطان فلینظر الی نبتل بن الحرث اما با وجود این، دستوری از پیامبر در مقابله با او صادر نشد^{۱۰۲}

– رسول خدا فرمودند؛ الصَّبْرُ عَلَى أَرْبَعِ شُعَبٍ: الشَّوْقُ وَ الشَّفَقَةُ وَ الزَّهَادَةُ، وَ التَّرَقُّبُ، فَمَنْ اشْتَأَقَ إِلَى الْجَنَّةِ سَلَا عَنِ الشَّهَوَاتِ، وَ مَنْ اشْفَقَ عَنِ النَّارِ رَجَعَ عَنِ الْمُحَرَّمَاتِ، وَ مَنْ زَهَدَ فِي الدُّنْيَا تَهَاوَنَ بِالْمُصِيبَاتِ، وَ مَنْ ارْتَقَبَ الْمَوْتَ سَارَعَ فِي الْخَيْرَاتِ؛ صبر چهار شعبه دارد: اشتیاق، هراس، و ارستگی و انتظار. پس هر کس مشتاق بهشت است باید از شهوات بیرون برود. و کسی که از آتش میترسد باید از گناهان برگردد، و کسی که نسبت به دنیا زهد می ورزد، باید گرفتاری را سبک بشمارد، و کسی که در انتظار مرگ است باید در کارهای خوب بشتابد.^{۱۰۳}

– الصَّبْرُ مِنَ الْإِيمَانِ بِمَنْزِلَةِ الرَّأْسِ مِنَ الْجَسَدِ صَبْرٌ نَسِبَتْ بِهِ إِيْمَانٌ مَانِدٌ سِرٌّ نَسِبَتْ بِهِ تِنٌّ^{۱۰۴}

– مومن به وسیله حلم و نرمخویی درجه عابد مجتهد را به دست می آورد.^{۱۰۵}

– خداوند هرگز کسی را به نادانی عزیز نکرده و به حلم هرگز ذلیل و خوار ننموده است.^{۱۰۶}

^{۹۸}. مفردات الفاظ قرآن، ص ۶۰۸

^{۹۹}. امالی طوسی، ص ۳۴۹، ج ۷۲۱

^{۱۰۰}. کلینی، محمد بن یعقوب، کافی ج ۴ ص ۴۹۴

^{۱۰۱}. سوره توبه، آیه ۶

^{۱۰۲}. محمد قوام و شنوی حیاة النبی و سیرته، قم، ۱۴۱۲ق، ص ۳۲۶

^{۱۰۳}. ری شهری، محمد میزان الحکمة جلد ۵ حدیث ۱۰۱۳۳

^{۱۰۴}. کلینی، محمد بن یعقوب، کافی ج ۳ باب الصبر ح ۳

^{۱۰۵}. مالکی، ورام بن ابی فراس، مجموعه ورام جلد ۲ صفحه ۲۴۷

^{۱۰۶}. کلینی، محمد بن یعقوب کافی ج ۳ باب الحلم حدیث ۵

اولین همایش ملی علوم انسانی در حکمت معاصر بامحوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

- کسی که برایش مصیبتی رخ دهد زمانیکه به یاد آن افتد بگوید { انا لله و انا الیه راجعون } خداوند (در برابر صبر) پاداش آنرا مانند روزی که به او مصیبت رسیده بود تجدید فرماید.^{۱۰۷}

- الْأَصْبَرُ ثَلَاثَةٌ: صَبْرٌ عِنْدَ الْمُصِيبَةِ، وَ صَبْرٌ عَلَى الطَّاعَةِ وَ صَبْرٌ عَنِ الْمَعْصِيَةِ؛ صبر سه نوع است: صبر در هنگام مصیبت، صبر بر طاعت و صبر بر ترک گناه^{۱۰۸}

- فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَ الصَّلَاةِ - قَالَ الصَّبْرُ الصَّوْمُ - خداوند عزو جل که فرموده است: از صبر و نماز کمک بگیرید، صبر، روزه است^{۱۰۹}

پ . پوشش

لباس برای پوشاندن بدن و حفظ آن از سرما و گرما و آلودگی و مایه ی آبرو و آراستگی انسان است. تبدیل آن به وسیله ی تفاخر و تجمل و ارزش را در کیفیت جامه دانستن، نوعی انحراف از فلسفه ی وجودی لباس است. از این رو ((ساده پوشی)) به عنوان یکی از مظاهر ساده زیستی و رهایی از تعلقات مادی است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله این گونه به زندگی و دنیا می نگریست و این گونه نیز می زیست و هرگز ارزش را در ((لباس)) نمی دید.

جنس و رنگ پوشش^{۱۱۰}، اندازه و کیفیت آن^{۱۱۱}، ساده پوشی^{۱۱۲}، استفاده از پوشش ویژه در مناسبات مختلف^{۱۱۳} و رعایت آداب پوشش^{۱۱۴} همواره مورد توجه نبی مکرم اسلام بود.

^{۱۰۷}. قمی، شیخ عباس، سفینه البحار جلد ۲

^{۱۰۸} کلینی، محمد بن یعقوب، کافی، ج ۲، ص ۹۱، ح ۱۵

^{۱۰۹}. وسائل الشیعه ج ۱۰، ص ۴۰۸، ح ۱۳۷۱۸

^{۱۱۰}. علی علیه السلام می فرماید: ((لباس های پنبه ای بپوشید، چرا که آن، لباس پیامبر خداست. البسوا الثیاب القطن فانها لباس رسول الله (سنن النبی، ص ۱۲۶)).

^{۱۱۱}. رسول خدا صلی الله علیه و آله هرگاه لباس تازه می پوشید، خدا را شکر و سپاس می گفت و جامه ی قبلی را به مسکین می داد.

کان من فعله اذا لبس الثوب الجدید حمد الله . بحار الانوار، ج ۱۶، ص ۲۵۱ و مکارم الاخلاق، ص ۳۶.

^{۱۱۲}. هر چه فراهم بود می پوشید، چه قطیفه ای باشد که بر بکند، یا برد عالی که بپوشد، چه جبه ی پشمین، هر چه که از حلال می یافت می پوشید. ما وجد من المباح لبس محججه البیضا، ج ۴، ص ۱۲۵.

^{۱۱۳}. پوشش پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله برای سر خود، اغلب ((عمامه)) بود. هنگام نماز و خطبه و جهاد، به تناسب، شرایط، با چیزی سر را می پوشاند.

گاهی هم سر برهنه بود. به روایت امام صادق علیه السلام پیامبر اسلام، عرقچین و کلاه سفید راه راه می پوشید و در هنگام جنگ، عرقچینی بر سر می گذاشت که دو گوش داشت و روی گوش ها را می پوشاند. مکارم الاخلاق، ص ۱۲۰.

^{۱۱۴}. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله هرگاه لباس و پیراهن می پوشید، ابتدا سمت راست را بر تن می کرد و هرگاه جامه از تن در میآورد، از سمت چپ

شروع می کرد سنن النبی، ص ۱۲۳.

اولین همایش ملی علوم انسانی در حکمت معاصر بامحوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

خداوند متعال در آیه ۳۰ سوره نور نخست به مردان مسلمان و سپس در آیه بعد به زنان مسلمان فرمان می دهد از چشم چرانی اجتناب کنند و در رعایت پوشش بدن از نامحرمان کوشا باشند؛ **قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ**

[ای پیامبر] به مردان مؤمن بگو دیدگان خود فرو خوابانند و عفت پیشه ساخته، دامن خود را از نگاه نامحرمان بپوشانند. این کار برای پاکی و پاکیزگی شان بهتر است و خداوند بدانچه می کنند، آگاه است.^{۱۱۵}

رسول اکرم در دعایی با مضامین بلند فرمودند؛

پروردگارا، زانی که خود را پوشیده نگه می دارند، مشمول رحمت و غفران خود بگردان.^{۱۱۶}

یک گروهی که وارد جهنم می شوند، زنان بدحجابی هستند که برای فتنه و فریب مردان، خود را آرایش و زینت می کنند.^{۱۱۷}

هر زنی که به خداوند سبحان و روز قیامت ایمان دارد، زینتش را برای غیر شوهرش آشکار نمی کند و همچنین موی سر و مچ [پای] خود را نمایان نمی سازد و هر زنی که این کارها را برای غیر شوهرش انجام دهد، دین خود را فاسد کرده و خداوند را نسبت به خود خشمگین کرده است...^{۱۱۸}

حضرت محمد صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مردم بیشتر از همه بواسطه دو چیز به جهنم می روند: زبان و عورت.^{۱۱۹}

حضرت محمد صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: **إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى غَيُورٌ يَحِبُّ الْغَيُورَ**. خداوند غیرتمند است و مرد غیرتمند را دوست دارد.^{۱۲۰}

در تربیت و شناخت زناشویی (همبستری) نوع و تنوع پوشش فرمودند؛

لَا يَحِلُّ لِمَرْأَةٍ أَنْ تَنَامَ حَتَّى تَعْرِضَ نَفْسَهَا عَلَى زَوْجِهَا تَخْلَعُ ثِيَابَهَا وَ تَدْخُلُ مَعَهُ فِي لِحَافِهِ فَتُلْزِقُ جِلْدَهَا بِجِلْدِهِ، فَإِذَا فَعَلَتْ ذَلِكَ فَقَدَ عَرَضَتْ نَفْسَهَا؛ هیچ زنی پیش از آن که خود را در اختیار شوهرش قرار دهد، یعنی لباسش را درآورد و با او به بستر برود و خود را به او بچسباند، حق ندارد بخواهد، وقتی چنین کرد در واقع خود را در اختیار شوهرش قرار داده است.^{۱۲۱}

ت. صدقه

در دین اسلام همان گونه که کسب درآمد از هر راهی مجاز نیست، خرج کردن مال نیز در هر راهی درست نیست، یکی از نیکوترین راه های مورد تأیید اسلام برای صرف مال، صدقه دادن آن در راه خداست، دادن مال در راه خدا را «تصدق» و مال داده شده را «صدقه» می نامند.

^{۱۱۵}. سوره نور آیه ۳۰

^{۱۱۶}. مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۲۴۴

^{۱۱۷}. کنز العمال، ج ۱۶، ص ۳۸۳

^{۱۱۸}. مستدرک حاکم، ج ۲، ص ۵۴۹

^{۱۱۹}. کرمی فریدنی، علی (۱۳۳۴)، نهج الفصاحه صفحه ۱۲۱ حدیث ۶۰۷

^{۱۲۰}. کرمی فریدنی، علی (۱۳۳۴)، نهج الفصاحه فارسی صفحه ۱۴۳ حدیث ۷۰۶، پرتوی از پیام پیامبر، قم، انتشارات حلم، بی تا

^{۱۲۱}. مکارم الاخلاق، ص ۲۳۸

اولین همایش ملی علوم انسانی در حکمت معاصر با محوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به عنوان بخشنده‌ترین مردم و گشاده‌دست‌ترین افراد بشر، الگویی بی‌بدیل، در انفاق مال در راه خدا بود. ایشان، سخی‌ترین و بخشنده‌ترین مردم، بودند.^{۱۲۲} می‌فرمود: «من تربیت شده خدایم. خدایم امر کرده به سخاوت و نیکی و نهی کرده مرا از بخل و ستم؛ آنچه مبعوض خداست بخل است.»^{۱۲۳}

حضرت محمد صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در تأکید بر رفع نیازهای مومنان در صورت توان فرمودند: مَنْ سَعَى فِي حَاجَةِ أَخِيهِ الْمُؤْمِنِ فَكَأَنَّمَا عَبْدَ اللَّهِ تَسَعَةً الْاَفِ سَنَةً صَائِمًا نَهَارَةً، قَائِمًا لَيْلَةً. کسی که برای رفع نیاز برادر مومن خود کوشش کند مثل این است که نه هزار سال خداوند متعال را عبادت کرده در حالیکه روزها روزه بوده و شبها هم شب زنده داری می‌کرده است.^{۱۲۴} پرداخت زکات یکی از ارکان اقتصادی جوامع اسلامی در همه ی اعصار می باشد و در صورت فعلیت رفاه به جامعه برمی گردد. حضرت محمد صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا مُنِعَتِ الزَّكَاةُ مَنَعَتِ الْأَرْضُ بُرْكَاتِهَا؛ هنگامی که از پرداختن زکات خودداری شود زمین برکاتش را باز خواهد داشت.^{۱۲۵}

حضرت محمد صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: هر که به مومنی در جائی که آب به راحتی بدست می آید و موجود میباشد آب دهد خداوند به او هفتاد هزار حسنه می دهد و اگر در جائی که آب کم باشد به مومنی آب دهد مانند این است که دو نفر از فرزندان اسماعیل عَلَيْهِمَا السَّلَام را آزاد کرده باشد.^{۱۲۶}

-مَا آمَنَ بِي مَنْ بَاتَ شَبَعَانَ وَجَارَهُ طَلُوبًا، مَا آمَنَ بِي مَنْ بَاتَ كَاسِيَا وَجَارَهُ عَارِيَا؛ به من ایمان نیاورده است آن کس که شب سیر بخوابد و همسایه اش گرسنه باشد. به من ایمان نیاورده است آن کس که شب پوشیده بخوابد و همسایه اش برهنه باشد.^{۱۲۷}

-دَاوُوا مَرَضَاكُمْ بِالصَّدَقَةِ صَدَقَةٌ دَهِيْدٌ وَمَرِيضَانٌ خُودٌ رَا بَا صَدَقَةٌ دَرْمَانٌ كُنِيْدُ.^{۱۲۸}

ج. گفتگو

گفتن بهترین وسیله تعامل بین انسانها است و یکی از بزرگترین فرهنگهای قرآن است. به وسیله زبان است که انسان تعلیم و تعلم را انجام داده و افهام و تفهیم می کنند. اما انسان حق ندارد هر چه به زبانش آید بگوید بلکه در گفتار و سخنان خود باید مسائل اخلاقی را رعایت نماید. همچنین انسان از سخنان لہو و بی ثمر و از پر گوئی اجتناب کند. زبان و قدرت سخن گفتن نعمتی است که باید در راه احقاق حق و تربیت انسان به کار برده شود و از سخنانی که به جامعه و اطرافیان ضربه می زند خود داری شود. گفتگو با خداوند متعال، گفتگو با حاکمان و امران دین، گفتگو با معاندان و ظالمان و... انواعی از این گفتگوهاست. رسول اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ احادیثی درباره نوع تعامل و هم صحبتی با دیگران فرمودند که در ذیل می آید؛ البته بیشترین تأکید حضرت رسول بر رعایت انصاف و عدالت در گفتگو و خوش اخلاقی است.

^{۱۲۲} صحیح مسلم، ج ۴، ص ۱۸۰۳.

^{۱۲۳} طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الاخلاق، قم، شریف رضی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۱۷.

^{۱۲۴} بحار الانوار جلد ۷۴ صفحه ۳۱۵

^{۱۲۵} وسائل الشیعه جلد ۶ صفحه ۱۴

^{۱۲۶} عین الحیوة صفحه ۴۴۵

^{۱۲۷} مستدرک، ج ۸، ص ۴۲۹

^{۱۲۸} کنز العمال، ج ۶، ص ۳۷۱

اولین همایش ملی علوم انسانی در حکمت معاصر بامحوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

المؤمنُ الذي يُخالطُ الناسَ وَيَصِبرُ على اذاهمُ اعظمُ اجرا من المؤمنِ الذي لا يُخالطُ الناسَ ولا يصبرُ على اذاهم

مؤمنی که با مردم معاشرت کند و بر آزارشان صبر کند، از مؤمنی که با مردم نمی جوشد و آزارشان را تحمل نمی کند، برتر است.^{۱۲۹}
صَلَةُ الرَّحِيمِ وَ حُسْنُ الْخُلُقِ وَ حُسْنُ الْجَوَارِ بِعَمْرَانَ الدِّيَارِ وَ يَزِيدُ أَنْفِيَ الْأَعْمَارِ؛ صله رحم، خوش اخلاقی و خوش همسایگی، شهرها را آباد و عمرها را زیاد می کند^{۱۳۰}

- من كان يؤمن بالله و اليوم الآخر، فليقل خيرا، أو يسكت؛ هر کس به خدا و روز قیامت ایمان دارد، باید سخن خیر بگوید یا سکوت نماید^{۱۳۱}

- إِنَّ لِسَانَ الْمُؤْمِنِ وَرَاءَ قَلْبِهِ فَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَتَكَلَّمَ بِشَيْءٍ يُدْبِرُهُ قَلْبُهُ ثُمَّ أَمْسَاهُ بِلِسَانِهِ وَإِنَّ لِسَانَ الْمُنَافِقِ أَمَامَ قَلْبِهِ فَإِذَا هَمَّ بِشَيْءٍ أَمْسَاهُ بِلِسَانِهِ وَ لَمْ يَتَدَبَّرْهُ بِقَلْبِهِ.. زبان مؤمن در پس دل اوست، هرگاه بخواهد سخن بگوید درباره آن می اندیشد و سپس آن را می گوید اما زبان منافق جلوی دل اوست هرگاه قصد سخن کند آن را به زبان می آورد و درباره آن نمی اندیشد^{۱۳۲}

- إِنْ أَحْسَنَ الْحَدِيثَ كِتَابُ اللَّهِ وَ خَيْرَ الْهُدَى هُدَى مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ شَرَّ الْأُمُورِ مُحَدَّثَاتُهَا؛ بهترین سخن، کتاب خدا و بهترین روش، روش پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ و بدترین امور بدعت هاست (پدیده های مخالف دین)^{۱۳۳}

خ.نظم و انضباط

هستی عالم بر پایه نظم استوار است؛ هر پدیده ای در دستگاه آفرینش جای خاصی داشته، نقش ویژه ای را عهده دار است؛ کرات آسمانی با سرعتی حساب شده و دقیق، در مدار معینی حرکت می کنند، فصلهای سال و شب و روز با نظم شگفت آوری در پی هم می آیند و هر چیزی به اندازه و کیفیت مناسبی آفریده شده است. خداوند می فرماید: ما همه چیز را به اندازه آفریدیم^{۱۳۴}

رسول اکرم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ در سراسر زندگی نورانی شان همواره منظم و با انضباط بودند و دیگران را به این مهم ترغیب و تشویق میکردند چه در امور فردی و اجتماعی، چه در امور عبادی و اقتصادی و چه در امورات نظامی.

- در روایت مسلم است: رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ صفهای نماز را چنان مرتب و منظم می کرد که گویی چوبهای تیر را جفت و جور می کند. روزی به مسجد آمد چون خواست تکبیرة الاحرام گوید متوجه شد که مردی سینه اش جلوتر از سایرین است؛ فرمود: بندگان خدا صفوف خود را منظم کنید و گرنه میان دلهایتان اختلاف خواهد افتاد^{۱۳۵}

^{۱۲۹} . سنن ابن ماجه، كتاب الفتن، ح ۴۰۲۲

^{۱۳۰} . کرمی فریدنی، علی (۱۳۳۴)، نهج الفصاحه ص ۱۸۳. پرتوی از پیام پیامبر، قم، انتشارات حلم، بی تا

^{۱۳۱} . کلینی، محمد بن یعقوب، کافی ج ۱، ص ۶

^{۱۳۲} . تنبيه الخواطر، ج ۱، ص ۱۰۶

^{۱۳۳} . طوسی، امالی، ۳۳۷

^{۱۳۴} . سوره قمر ۴۹

^{۱۳۵} . نیشابوری، مسلم بن حجاج، صحیح مسلم، ج ۲، ص ۳۱

اولین همایش ملی علوم انسانی در حکمت معاصر بامحوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

-از دیگر جلوه‌های اهتمام رسول اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به نظم و انضباط در امور اقدامات ایشان پس از تشکیل حکومت اسلامی در مدینه بود؛ به عنوان نمونه، پس از تشکیل حکومت، دستور سرشماری و ثبت اطلاعات لازم مسلمانان را صادر فرمودند: «أَحْصُوا كُلَّ مَنْ تَلَفَّظَ بِالْإِسْلَامِ»^{۱۳۶}
حضرت محمد صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در راستای برنامه ریزی و نظم در کار و تخصص فرمودند؛ هرکس که بدون دانش (مهارت و تخصص) به کاری دست زند، بیش از اینکه آن کار را درست انجام دهد، خراب می‌کند.^{۱۳۷}

د. تذکر

تذکر، روشی برگرفته از قرآن است که عبارت است از گفتار و یا رفتاری که از مربی سر می‌زند تا مرتبی را نسبت به آنچه از یاد برده و یا از آن غفلت کرده و یا از آن بی‌خبر است و اطلاع از آن برای او لازم است، آگاه سازد و احساسات او را در قبال آنها برانگیزد. نتیجه این روش، هوشیار شدن و متذکر شدن مرتبی و ایجاد نوع بیداری برای طی مسیر هدایت در اوست. تنها وظیفه رسول خدا صلی الله علیه و آله طبق قرآن «تذکر» بیان شده است: «انما انت مذكر»^{۱۳۸} پیامبر خدا، فراوان بر ضرورت شنیدن، فهم حقایق و آن‌گاه رساندن آنها به دیگران، تأکید کرده است.

نَضَرَ اللَّهُ عَبْدًا سَمِعَ مَقَالَتِي فَوَعَاها وَحَفَظَهَا، وَبَلَّغَهَا مَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا. خداوند، شاداب و خرم گرداند بنده‌ای را که سخن مرا بشنود و آن را خوب فرا بگیرد و سپس به دیگران برساند^{۱۳۹}

رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمودند: در باغهای بهشت بروید و استفاده کنید، عرض کردند باغهای بهشت چیست؟ فرمود ذکر خدا در هر شام و سحر بگویید و به یاد خدا باشید.^{۱۴۰}

رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمود: إِنَّ هَذِهِ الْقُلُوبَ تَصْدَأُ كَمَا يَصْدَأُ الْحَدِيدُ إِذَا أَصَابَهُ الْمَاءُ. قِيلَ: وَمَا جَلَاؤُهَا؟ قَالَ: كَثْرَةُ ذِكْرِ الْمَوْتِ، وَتِلَاوَةُ الْقُرْآنِ كِه هَمَانَا اَيْن دِلْهََا زَنْگَار مِيگيرد هَمَان طوري كه آهن زنگار مِيگيرد و هَمَانَا جلوه ي دِلْهََا بخواندن (و عمل كردن) قرآنست.^{۱۴۱}

رَأَى مِنْكُمْ مَنْكِرًا فَلْيَغْيِرْهُ بِيَدِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ وَذَلِكَ أَوْعَفُ الْإِيمَانِ؛ هر کس از شما منکری ببیند باید با دست و اگر نتوانست با زبان و اگر نتوانست با قلبش آن را تغییر دهد، که پائین ترین درجه ایمان همین (تغییر قلبی) است.^{۱۴۲}

- إِنَّ أَعْظَمَ النَّاسِ مَنَزَلَةً عِنْدَ اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَمْشَاهُمْ فِي أَرْضِهِ بِالنَّصِيحَةِ لِخَلْقِهِ؛ بلند مرتبه ترین مردم نزد خداوند در روز قیامت کسی است که در روی زمین بیشتر در نصیحت و ارشاد مردم قدم بردارد.^{۱۴۳}

^{۱۳۶}. کنز العمال، ج ۱۲۸/۱۱

^{۱۳۷}. تحف العقول ص ۳۹

^{۱۳۸}. سوره غاشیه آیه ۲۱

^{۱۳۹}. الکافی: ج ۱ ص ۴۰۳ ح ۱، بحار الأنوار: ج ۲ ص ۱۴۸ ح ۲۲؛ سنن ابن ماجه: ج ۱ ص ۸۶ ح ۲۳۶

^{۱۴۰}. ارشاد القلوب جلد ۱ صفحه ۱۴۸

^{۱۴۱}. همان ص ۱۹۱

^{۱۴۲}. نهج الفصاحه، ص ۷۶۸، ح ۳۰۱۰

^{۱۴۳}. کلینی، محمد بن یعقوب، کافی ج ۲، ص ۲۰۸

اولین همایش ملی علوم انسان در حکمت معاصر با محوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

– إذا أراد الله بعبده خيرا جعل له واعظا من نفسه يأمره وينهاه هرگاه خداوند خیر بنده ای را بخواهد، واعظی از درون او برایش قرار می دهد که او را به کار نیک وادارد و از کار بد باز دارد^{۱۴۴}

نتیجه اینکه تذکر به لسان و بیان الهی هدایت گر است و کسانی که با زبان لین در هر امری به دیگران تذکر بدهند، به آن امر ترتیب اثر خواهند بخشید و جامعه به سوی مدینه ی فاضله ی انسانی حرکت خواهد کرد.

ب) عوامل بیرونی

۱. محیط

۱-۱. خانواده

اسلام اهمیت خاصی برای خانواده قائل شده است. در روایت آمده است که هیچ بنایی نزد خداوند محبوب تر از بنای خانواده نیست. خانواده در اسلام به عنوان یک میثاق و عهد و پیمان است، لذا آمده است که «شر اهل الارض العصاب» که بسیاری از آسیب های اجتماعی به عدم تشکیل خانواده یا عدم استحکام آن برمی گردد.

اسلام در رابطه با خانواده حقوق هر یک از مرد و زن را متناسب با بافت وجودی، جسمی، روحی و شرایط آن دو مشخص کرده و نقش هر کدام را بیان کرده و غیر از زمینه های حقوقی، توصیه های اخلاقی فراوانی را در این رابطه دارد. در این رابطه حضرت پیامبر ﷺ به علی عليه السلام فرمودند: خِدْمَةُ الْعِيَالِ كَفَّارَةٌ لِلْكَبَائِرِ وَ تَطْفِي غَضَبَ الرَّبِّ، وَ مَهْوَرُ الْحُورِ الْعَيْنِ، وَ تَزِيدُ فِي الْحَسَنَاتِ وَ الدَّرَجَاتِ يَا عَلِيُّ لَا يَخْدُمُ الْعِيَالَ إِلَّا صَدِيقٌ أَوْ شَهِيدٌ أَوْ رَجُلٌ يَرِيدُ اللَّهُ بِهِ خَيْرَ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ... ای علی: خدمت به خانواده، کفاره گناهان کبیره و خاموش کننده خشم خداوند و مهریه حورالعین و زیاد کننده حسنات و درجات است. ای علی خدمت نمیکند کسی به خانواده اش مگر صدیق یا شهید یا کسی که خدا خیر دنیا و آخرت را برای او می خواهد.^{۱۴۵}

حضرت محمد ﷺ فرمودند أَرْبَعٌ لَا تَدْخُلُ بَيْتًا وَاحِدَةً مِنْهُنَّ إِلَّا خَرِبَ وَلَمْ يَعْمَرْ بِالْبِرَّةِ: الْخِيَانَةُ، وَالسَّرْقَةُ، وَشَرْبُ الْخَمْرِ، وَالزُّنَا چهار چیز است که هر کدام در خانه ای رخنه کرد ویرانش کند و برکت از آن خانه ها رود: ۱. خیانت ۲. دزدی ۳. شراب ۴. زنا^{۱۴۶}

در باب تشکیل خانواده حضرت میفرمایند: مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَلْقَى اللَّهَ طَاهِرًا مُطَهَّرًا فَلْيَلِيقَهُ بِزَوْجَةٍ؛ هر کس دوست دارد خداوند را پاک و پاکیزه دیدار کند، باید ازدواج نماید.^{۱۴۷}

– إذا أراد الله بأهل بيته خيرا فقههم في الدين و وفر صغيرهم كبرهم و رزقهم الرفق في معيشتهم و ألقصد في نفقاتهم و بصرهم عيوبهم فیتوبوا منها و إذا أراد بهم غير ذلك تركهم هملا؛ هرگاه خداوند برای خانواده ای خیر بخواهد، آنان را در دین دانا می کند، کوچک ترها بزرگ ترها بایشان را احترام می نماید، مدارا در زندگی و میانه روی در خرج کردن را روزیشان می نماید و به عیوبشان آگاهشان می سازد، تا آنها را برطرف کنند و اگر برای آنان جز این بخواهد، به خودشان واگذارشان می نماید.^{۱۴۸}

– أَلْمُؤْمِنُ يَأْكُلُ بِشَهْوَةِ أَهْلِهِ، وَالْمُنَافِقُ يَأْكُلُ أَهْلَهُ بِشَهْوَتِهِ؛ انسان با ایمان به میل و رغبت خانواده اش غذا می خورد، ولی منافق میل و رغبت خود را به خانواده اش تحمیل می کند.^{۱۴۹}

۲-۱. عدالت

^{۱۴۴} . نهج الفصاحه، ص ۱۸۳، ح ۱۵۴

^{۱۴۵} . بروجردی، سید حسین، جامع الاحادیث الشیعه فی احکام الشریعه، ج ۲۲ ص ۳۰۶ ناشر: مهر، تهران، ۳۱ جلدی، سال نشر ۱۳۸۰ ش

^{۱۴۶} . ابن بابویه، محمد بن علی، امالی، صفحه ۳۹۸

^{۱۴۷} . حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، ج ۲۰، ص ۱۸، ح ۲۴۹۱۲

^{۱۴۸} . کرمی فریدنی، علی (۱۳۳۴)، نهج الفصاحه فارسی، نهج الفصاحه ح ۱۴۷ پرتوی از پیام پیامبر، قم، انتشارات حلم، بی تا

^{۱۴۹} . کلینی، محمد بن یعقوب، کافی ج ۴، ص ۱۲

اولین همایش ملی علوم انسانی در حکمت معاصر بامحوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

یکی از ویژگی های بارز انسان ها، حس عدالت خواهی و عدالت طلبی آنها می باشد. به طوری که اگر تاریخ را مورد بررسی قرار دهید خواهید یافت که اغلب انقلاب ها و تحولات تاریخی با انگیزه ایجاد عدالت شکل گرفتند. عدالت همواره در همه جوامع دارای تقدس بوده و آرمانی است که همه جوامع در جهت تحقق آن به تکاپو مشغولند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به عنوان عادلترین بشر در میان همه ی اعصار سخنانی جهت ایجاد نشر عدالت و عدالت ورزی فرموده اند که تابلوی هدایتگر و راهنماست.

نمونه های این عدالت ورزی را می توان در عدالت در مهریه، عدالت در پرداخت نفقه، عدالت در همنشینی، عدالت در سخن گفتن، عدالت در مهرورزی، عدالت در تقسیم غنائم، عدالت در اعطای هدایا به همسران و عدالت در به کار بردن کلمات محبت آمیز و کمک به همسران مشاهده نمود.

یکی از ویژگی های پیامبر که محبت همسرانش را به همراه داشت رعایت حقوق و ابراز علاقه به تمامی آنان مناسب با شأن هر یک بود به طوری که هیچ کدام احساس نمی کردند که دیگری نزد پیامبر محبوبتر است. آن حضرت هم چنین می فرماید: باید میان همسران و فرزندان در بخشش و هدیه به عدالت رفتار کنید.^{۱۵۰}

حضرت محمد صلی الله علیه و آله در حدیثی ضمن رعایت عدالت در میان فرزندان و خانواده می فرمودند: **إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَحِبُّ أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ أَوْلَادِكُمْ حَتَّى فِي الْقَبْلِ؛** خداوند دوست دارد که میان فرزندان خود حتی در بوسیدن آنها به عدالت رفتار کنید.^{۱۵۱} (بین فرزندان فرق نگذارید) همینطور حضرت در تاکید بر اجرای عدالت در زندگی فردی و اجتماعی ارزش عدالت ورزی را اینگونه بیان فرمود: **عَدْلٌ سَاعَةٌ خَيْرٌ مِنْ عِبَادَةِ سَبْعِينَ سَنَةً قِيَامٌ لَيْلِيهَا وَصِيَامٌ نَهَارِهَا** ساعتی عدالت بهتر از هفتاد سال عبادت است که شب هایش به نماز و روز هایش به روزه.^{۱۵۲}
- **إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكَ حَسَنَةً يَضَاعِفْهَا وَ يُوْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا** در آنچه از خداوند تبارک و تعالی روایت شده است: ای بندگان من! همانا ظلم را بر خود حرام کردم و آن را در میان شما نیز حرام کردم. پس بر یکدیگر ظلم نکنید.^{۱۵۳}
ت. کار و تلاش

در دین اسلام کار و تلاش برای اهداف پاک برای رفاه و آسایش خانواده و همچنین برای خدمت به مردم مساوی با عبادت خدا است. اسلام از بی کاری و تنبلی بیزار است. چه اینکه تمام گرفتاریهای ناشی از بیکاری و تنبلی است. دین اسلام با وجود اینکه مردم به کار و تلاش دعوت می کند، آنان را از کارهای حرام و همچنین از کارهای برای اهداف نامقدس نهی می کند.

حضرت محمد صلی الله علیه و آله خوشبخت را اینگونه تعریف نمودند: **طُوبَى لِمَنْ اسْلَمَ وَكَانَ عَيْشُهُ كِفَافًا وَقَوَاهُ شِدَادًا؛** خوشبخت کسی است که آئین اسلام را پذیرفته و به مقدار معاش (خرج خودش) درآمد دارد و بدنش سالم است.^{۱۵۴}

- در راستای کار کردن در پی رزق حلال حضرت تاکید دارند که: **طَلَبُ الْحَلَالِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ وَ مُسْلِمَةٍ؛** کار کردن برای کسب مال حلال، بر هر مرد و زن مسلمان واجب است.^{۱۵۵}

- گاهی در زندگی انسانها مشاهده می شود که با عبادت بسیار و سعیدر خانه ماندن و ذکر گفتن مشکلات را حل و فصل نمایند ولی این روایت نبوی این قاعده را کلی نمیداند و کار و تلاش را جزء لاینفک زندگی فرد می داند؛ **إِنَّ مِنَ الذُّنُوبِ ذُنُوبًا لَا يُكْفَرُهَا صَلَاةٌ وَ لَا صَدَقَةٌ، قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَمَا يُكْفَرُهَا قَالَ الْهُمُومُ فِي طَلَبِ الْمَعِيشَةِ؛** بعضی از گناهان به وسیله نماز و صدقه هم آمرزیده نمی شوند. سؤال شد یا

^{۱۵۰} دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۸۵) «مقاله، جلوه ای از اصل مودت و رحمت در سیره خانوادگی پیامبر اعظم»، ۱۴۶-۱۴۵ تهران، مجله

تخصصی الهیات و حقوق دانشگاه علم - حدیث، شماره ۲۲ و ۲۱.

^{۱۵۱} نهج الفصاحه صفحه ۱۵۲ حدیث ۷۵۴ کرمی فریدنی، علی (۱۳۳۴)، نهج الفصاحه فارسی، پرتوی از پیام پیامبر، قم، انتشارات حلم، بی تا

^{۱۵۲} . بحار ج ۷۲، ص ۳۵۲، ح ۶۱

^{۱۵۳} . صحیح مسلم، ج ۴، ص ۱۹۹۴، ح ۵۵

^{۱۵۴} . الحدیث جلد ۳ ص ۲۷۱

^{۱۵۵} . جامع الاخبار، ص ۳۸۹، حدیث ۱۰۷۹

اولین همایش ملی علوم انسانی در حکمت معاصر بامحوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

رسول الله! پس چه چیز موجب آموزش آن است؟ فرمود: جدیت و تلاش در طلب معیشت.^{۱۵۶} همچنین در روایت دیگر بخوبی حضرت ارزش تلاش و همت را تبیین فرمود: - أَلْعِبَادَةُ عَشْرَةَ أَجْزَاءٍ تَسَعُهُ مِنْهَا فِي طَلَبِ الْحَلَالِ؛ عبادت ده جزء است که نه جزء آن در کار و تلاش برای به دست آوردن روزی حلال است.^{۱۵۷}

۳-۱. تغافل

تغافل یعنی شخصی چیزی را میدانند و از آن آگاهی دارد ولی از روی مصلحت خود را غافل و بی خبر نشان می دهد. پشت سر پیامبر اکرم تهمت‌های ناروایی مانند: مجنون، ساحر، ابر و دروغگو به او دادند، ولی آنان به محضر آمدند و اظهار چاکری میکردند پیامبر به رخشان نمیکشید.

سیره رسول اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و روایات بسیاری بر این امر تاکید میکند که نسبت به اموری که لازم است مورد بی اعتنایی و بی توجهی قرار گیرد، دستور به «تغافل» می دهد، مانند، فکر و دقت در مسایل جزئی زندگی که اهمیت چندانی ندارند، انسان را از تفکر در امور مهم باز می دارد و همچنین مخفی کردن عیوب پنهانی دیگران در مواردی که مصلحت ایجاد می کند، کار پسندیده ای است. این روایات، در واقع ضمن تاکید بر تغافل مثبت، از تغافل منفی بر حذر می دارد. ابتداتاکید به هوشیاری و بیداری و ترک «غفلت» می کند و سهم آن را دو سوم می دانند ومفهوم آن این است که انسان نباید از مسائل مهم زندگی بی خبر بماند، بلکه باید با کمال دقت، مراقب آنچه که خیر و صلاح او در آن است، باشد. در ذیل به نمونه هایی از این روایات اشاره میشود.

حضرت محمد صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: به مردم بلا زده و جذامی، چشم خود را ندوزید و به آنها نگاه طولانی نکنید که باعث ملالت و آزردهی آنان میشود (چشم پوشی و تغافل کنید).^{۱۵۸}

- مَنْ عَلِمَ مِنْ أَحِبِّهِ سَيِّئَةً فَسَتَرَهَا، سَتَرَ اللَّهُ عَلَيْهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ هِرَّهَ مِنْ بَرِّهِ فَكُلُّكُمْ كَاذِبٌ إِلَّا مَنْ بَدَأَ بِسَيِّئَةٍ فَتَوَضَّعَ لَهَا، فَغُفِرَ لَهُ. (مَنْ عَلِمَ مِنْ أَحِبِّهِ سَيِّئَةً فَسَتَرَهَا، سَتَرَ اللَّهُ عَلَيْهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ هِرَّهَ مِنْ بَرِّهِ فَكُلُّكُمْ كَاذِبٌ إِلَّا مَنْ بَدَأَ بِسَيِّئَةٍ فَتَوَضَّعَ لَهَا، فَغُفِرَ لَهُ.)^{۱۵۹} در کتاب معانی الاخبار شیخ صدوق، همین حدیث با عبارتی اضافه نقل شده است؛ پیامبر اکرم - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ - فرمود: دخلت الجنة فرأيت أكثر أهلها البله، قال: قلت: ما الأبله؟ فقال: العاقل في الخير، الغافل عن الشر، الذي يصوم في كل شهر ثلاثة أيام داخل بهشت شدم پس دیدم اکثر اهل بهشت از ابلهان هستند. (راوی گوید سؤال کردم) بُلّه و ابلهان کیانند؟ حضرت در جواب فرمود: منظور من از ابله، عاقل (یا عامل) در امور خیر و غافل از کارهای شرّ است، کسی که در هر ماه سه روز، روزه می گیرد.^{۱۶۰}

۴-۱. مبارزه با بدعت

بدعت خطرات بسیار ناگواری برای جامعه اسلامی دارد. فتنه ها و آشوبها به پا می کند، فرهنگ اصیل اسلامی را دگرگون می سازد، مانعی برای پیشرفت است و باعث از بین رفتن سنتهای نیکو می باشد. بدعت، زبانه های فکری و روحی غیر قابل جبرانی را بر جامعه تحمیل می کند و ممکن است نسلهای بشر را برای همیشه گرفتار و بی چاره نماید. از این رو، سکوت در مقابل بدعتها گناهی نابخشودنی است. سنت و سیره پیامبر اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رسا و قابل فهم برای همگان است و آن چنان شفاف و روشن است که کسی نمی تواند بگوید من درک درستی از آن نداشته و ندارم و نمی توانم به آن عمل کنم.^{۱۶۱}

^{۱۵۶} . مستدرک الوسائل، ج ۱۳، ص ۱۳

^{۱۵۷} . همان، ص ۱۲

^{۱۵۸} . الحدیث ج ۳ ص ۳۲۷

^{۱۵۹} . المعجم الكبير طبرانی، ج ۱۹، ص ۴۴۰

^{۱۶۰} . ابن بابویه، محمد بن علی، معانی الاخبار، ج ۲ ص ۲۲) کبر غفاری، علی (مصحح)، نشر: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی قم-ایران، زبان عربی، سال نشر ۱۳۶۱

^{۱۶۱} . نور، آیه ۵۴، تغابن، آیه ۱۲

اولین همایش ملی علوم انسانی در حکمت معاصر بامحوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

از نظر قرآن، مخالفت با سنت پیامبر ﷺ حرام و گناه است^{۱۶۲} و باید توجه داشت که برگشت ضرر و زیان مخالفت با سنت پیامبر اکرم (ص)، به خود انسان است و آن حضرت ﷺ هیچ ضرر و زبانی از این جهت نمی‌کند.^{۱۶۳} مخالفت با آن حضرت ﷺ و سنت و سیره‌اش، آثاری چون پشیمانی در قیامت^{۱۶۴} بطلان عمل^{۱۶۵}، خروج از ولایت الهی به ولایت طاغوت^{۱۶۶}، قرار گرفتن در میان بدترین جنبنندگان و حیوانات^{۱۶۷}

- پیامبر اکرم ﷺ فرمود: « افترقت الیهود علی احدی و سبعین فرقه؛ فواحدة فی الجنة وسبعون فی النار؛ و افترقت النصارى علی اثنتین و سبعین فرقه؛ فاحدی و سبعون فی النار و واحدة فی الجنة؛ و الذی نفس محمد بیده، لتفرقن امتی علی ثلاث و سبعین فرقه؛ واحدة فی الجنة و ثنتان و سبعون فی النار.. امت من به هفتاد و سه گروه تقسیم می‌گردند که فتنه‌انگیزترین آنان در میان امت اسلام [بدعت‌گذاران اند و] آن فرقه‌ای است که بر اساس قیاس عمل نموده، حرام را حلال، و حلال را حرام می‌کنند.^{۱۶۸}

- إِيَّاكُمْ وَ الْبِدْعَةَ فَإِنَّ كُلَّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ؛ از بدعت‌گذاری دوری کنید که هر بدعتی باعث گمراهی و ضلالت می‌شود.^{۱۶۹}

- إِيَّاكَ أَنْ تُسَنَّ سُنَّةً يَدْعُهُ فَإِنَّ الْعَبْدَ إِذَا سَنَّ سُنَّةً سَيِّئَةً لِحِقِّهِ وَ زُرْهَا وَ وَزَّرَ مِنْ عَمَلٍ يَهْ مِنْ إِجَادِ رُوشِ بَدْعَتِ پَرِهِيْزِ كُنْ؛ زیرا کسی که سنت بد را پایه‌گذاری می‌کند وبال آن سنت بد و گناه کسی که به آن عمل می‌کند، به گردن اوست.^{۱۷۰}

۵-۱. خدمت

از نقاط بسیار حساس در اخلاق اسلامی حسن تعاون و تعاضد و خدمت به مردم بخصوص خدمت به مؤمنان و صالحان است. از مجموعه تعالیم اسلامی و سیره اولیاء (علیهم‌صلوات‌الله) استفاده می‌شود که پس از ادای فرایض، بالاترین وسیله برای تقرب به خداوند متعال این خصلت نیکو است. اولیای خداوند همواره در خدمت مردم بودند و شخصاً در رفع حوائج آنان اقدام می‌کردند. در روایتی آمده که:

- سَأَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ مِنْ أَحَبِّ النَّاسِ إِلَيَّ اللَّهُ قَالَ أَنْفَعُ النَّاسِ لِلنَّاسِ. از رسول خدا ﷺ سوال شد محبوبترین مردم نزد خدا کیست؟ فرمود: کسی که سودش به مردم بیشتر باشد.^{۱۷۱}

یکی از راههای سریع رسیدن به رضای الهی طبق روایات متعدد خدمت به والدین است که در اثر این خدمت انسان برکاتی زیادی وارد زندگی می‌شود، حضرت محمد ﷺ: خداوند به وسیله نیکی با پدر و مادر عمر انسان را زیاد می‌کند.^{۱۷۲} علاوه بر آن برای رسیدن به

۱۶۲. مائده، آیه ۹۲؛ حجرات، آیه ۱

۱۶۳. نور، آیه ۵۴

۱۶۴. فرقان، آیه ۲۷

۱۶۵. محمد، آیه ۳۳

۱۶۶. نساء، آیه ۱۱۵

۱۶۷. انفال، آیات ۲۰ و ۲۲

۱۶۸. سفینه البحار، ج ۲، ص ۳۶۰

۱۶۹. مستدرک الوسائل ج ۱۲ ص ۳۲۵

۱۷۰. بحار، ج ۷۴، ص ۱۰۴

۱۷۱. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی ج ۳ ص ۲۳۹

۱۷۲. نهج الفصاحه ص ۱۵۲ ح ۷۵۵) کرمی فریدنی، علی (۱۳۳۴)، نهج الفصاحه فارسی، پرتوی از پیام پیامبر، قم، انتشارات حلم، بی تا

اولین همایش ملی علوم انسان در حکمت معاصر بامحوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

آرامش در اجتماع قوانینی از طرف خداوند متعال در سیره انبیاء آمده که برای انسان ضروری است حضرت محمد صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمودند مومنان با یکدیگر برادرند و نیازهای همدیگر را برآورده میکنند و خداوند هم نیاز آنها را برطرف میکند. ^{۱۷۳} در احادیثی دیگر حضرت فرمودند: - مَنْ أَصْحَحَ لَا يَهْتَمُّ بِأَمْرِ الْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ بِمُسْلِمٍ. آن که صبح کند و به کار مسلمانان اهتمام نورد، مسلمان نیست. ^{۱۷۴} - دَخَلَ عَبْدُ الْجَنَّةِ بَغْضَنَ مَنْ شُوكَ كَانِ عَلِيٍّ طَرِيقَ الْمُسْلِمِينَ فَمَا طَلَعَهُ عَنهُ؛ بنده‌ای از بندگان خدا در اثر اینکه شاخه خاری را از سر راه مسلمین برداشت اهل بهشت شد. ^{۱۷۵}

نتیجه گیری

از نظر قرآن، لازم است هر مسلمانی از سنت و سیره پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به عنوان سرمشق رفتاری پیروی کند. خداوند می‌فرماید: لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا؛ قطعاً برای شما در اقتدا به رسول خدا سرمشقی نیکوست برای آن کس که به خدا و روز بازپسین امید دارد و خدا را فراوان یاد می‌کند ^{۱۷۶} زیرا از نظر قرآن این پیروی از پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ آثار بسیاری در زندگی بشر دارد که از جمله آنها جلب و جذب محبت الهی به سوی خود است، به گونه‌ای که انسان محبوب خدا می‌شود. آن حضرت، هادی است و پیروی از ایشان موجب هدایت است. از این رو قرآن، پیروی از سنت پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ را موجب هدایت انسانها دانسته است. ^{۱۷۷}

پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ توانستند با مشی اخلاقی خود اعراب را در زیر یک پرچم و تحت لوای دین، قرآن و قبله واحد جمع کند و جامعه نمونه اسلامی را به نمایش بگذارد. پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ملاک فضیلت را تقوی، خویشتن داری و پرهیزکاری اعلام کرده و به صراحت خط بطلانی بر تبعیض های نژادی، قومی و قبیله ای کشید. مروری بر زندگی پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و اخلاق و عملکرد ایشان نشان می‌دهد که درگیری خاتم الانبیا بر سر مسائل سیاسی و کسب قدرت نبوده، بلکه کلاسی پر فضیلت از اخلاق بوده است. ایشان در عمل و گفتار الگویی بی نظیر بودند؛ محوریت اصلی پیامبر در زندگی شخصی، در جنگ ها و برخورد با دشمنان، مخالفان و اطرافیان جز اخلاق و گذشت نبود.

پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جامعه ای فرو رفته در ظلمات، تندی، تیزی، فقدان حلم، خشونت ورزی روبرو شد. اینکه قرآن کریم درباره پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ می‌گوید: «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ است» به واقع اینطور بود؛ خلاصه آنکه جامعه و خانواده به سخنان و کلام مبارک پیامبر اکرم (ص) جهت رشد و تعالی نیاز مبرم دارد تا بتواند به سعادت دنیوی و اخروی نایل گردد.

۱۷۳. مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار ج ۷۴ ص ۳۱۶

۱۷۴. کلینی، محمد بن یعقوب، کافی ج ۲، ص ۱۶۳، ح ۱

۱۷۵. قمی، عباس، سفینه البحار، ج ۵ ص ۲۹۲، قم، ناشر: اسوه سال نشر: ۱۴۱۴ ق، زبان عربی، چاپ اول

۱۷۶. احزاب، آیه ۲۱

۱۷۷. نور، آیه ۵۴

اولین همایش ملی علوم انسان در حکمت معاصر بامحوریت علامه طباطبای

hcwconf.ir

منابع

✽قرآن کریم

✽ابن بابویه، محمد بن علی، معانی الاخبار، اکبر غفاری، علی (مصحح)، نشر: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی قم-ایران،
-زبان عربی، سال نشر ۱۳۶۱

✽ابن بابویه، محمد بن علی، من لا یحضره الفقیه، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، مؤسسه النشر الإسلامی، قم، ۱۳۶۳، چاپ دوم (۴ جلدی)
✽ابن ماجه، محمد بن یزید، سنن ابن ماجه، محقق: شیخا، خلیل مامون، حاشیه نویس: کنانی البوصیری، احمد بن ابی بکر، ناشر: دار
المعرفه محل نشر: بیروت - لبنان سال نشر: بی تا

✽ ابرامی، هوشنگ، فتاحی، رحمت الله (به اهتمام) شناختی از دانش شناختی، تهران، ناشر کتابدار فرزانه ۱۳۸۶

✽ابن بابویه، محمد بن علی، الخصال، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، مؤسسه النشر الإسلامی، قم، ۱۴۱۶ ق.

✽ابن بابویه، محمد بن علی، ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، حسن زاده، صادق (محقق)، ناشر: ارمغان طوبی، تهران ۱۳۸۲ ش

✽ابن بابویه، محمد بن علی، علل الشرایع، مترجم: ذهنی تهرانی، محمد جواد، ناشر: مومنین، قم، ۱۳۸۰

✽ابن هشام، عبدالملک بن هشام (۲۱۳ق)، السیره النبویه، ۲ جلدی، ناشر: دار المعرفه، محل نشر بیروت، لبنان بی تا

✽ استاد ولی، حسین (۱۳۳۱ ه ش)، آداب، سنن و روش رفتاری پیامبر گرامی اسلام (ترجمه سنن النبی)، تهران، ناشر: پیام آزادی سال

چاپ: ۱۳۸۱ ش، چاپ سوم

✽ آمدی، ابوالفتح ناصح الدین عبدالواحد بن محمد (۵۵۰ ق)، غرر الحکم و درر الحکم، مصحح: رجائی، سید مهدی ناشر: دار الكتاب الإسلامی،

مکان چاپ: قم، سال چاپ: ۱۴۱۰ ق نوبت چاپ: دوم

✽ آرگیل مایکل، مهرداد کلانتری، روانشناسی شادی، مترجمان: مسعود گوهری، حمید طاهر نشاط دوست، حسن پالاهنگ، فاطمه بهرامی

ناشر: جهاد دانشگاهی واحد اصفهان، چاپ سوم، سال چاپ ۱۳۸۶

✽بروجردی، سید حسین، جامع الاحادیث الشیعه فی احکام الشریعه، ناشر: مهر، تهران، ۳۱ جلدی، سال نشر ۱۳۸۰ ش

✽ داوودی، محمد (۳۸۳)، سیره تربیتی پیامبر ﷺ و اهل بیت علیهم السلام، جلد دوم (تربیت دینی)، قم، مؤسسه ی پژوهشی حوزه و
دانشگاه

✽دیلمی، حسن بن ابی الحسن، ارشاد القلوب، قم، ۱۳۷۱ شمسی، ۲ جلدی، چاپ اول

✽ ری شهری محمدی و همکاران، حکمت نامه پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و سلم (فارسی)، ۱۴ ج، ناشر دار الحدیث، مکان نشر: قم

، سال چاپ: ۱۳۸۶ ش، نوبت چاپ: اول

✽ صمدی آملی، داود، شرح مراتب طهارت (۲ جلدی)، ناشر: نورالسجاد، سال چاپ ۱۳۸۳، چاپ اول

✽ طوسی، محمد بن حسن، امالی، ناشر: دار الثقافة، قم، ۱۴۱۴ ق-چاپ اول،

✽ فرید، مرتضی، الحدیث، ناشر: دفتر نشر فرهنگ اسلامی سال چاپ: ۱۳۸۶ نوبت چاپ: ۱۶

✽ کرمی فریدنی، علی (۱۳۳۴)، نهج الفصاحه فارسی، پرتوی از پیام پیامبر، قم، انتشارات حلم، بی تا

✽ کلینی، محمد بن یعقوب، فروع کافی، ده جلدی، ناشر: قدس، سال انتشار - 1391: دوره چاپ 3: مترجم: گروه مترجمین

✽نوری، حسین بن محمد تقی، مستدرک الوسائل، ناشر: موسسه آل البيت لاحیاء تراث، بیروت، لبنان ۱۴۰۸

✽نیشابوری، مسلم بن حجاج (م ۲۶۱)، صحیح مسلم، ۵ جلدی، قاهره، مصر، ۱۴۱۲ ق

✽ نووی، ابی زکریا یحیی بن شرف دمشقی شافعی م ۶۷۶، الاذکار من کلام سید الابرار، مترجم: محمد علی خالدی سلطان العلماء ناشر:

دار الفكر للطباعة والنشر والتوزیع محل نشر: بیروت نوبت چاپ: اول تاریخ انتشار: ۱۴۱۴ ق

✽نوائی، محمد رضا، حیات النبی صلی الله علیه و آله و سلم، ناشر: نسیم کوثر، سال چاپ: ۱۳۹۱، چاپ اول

✽عاملی، محمد بن حسن (۱۱۰۴ق)، تَفْصِيلُ وَسَائِلِ الشَّيْخَةِ إِلَى تَحْصِيلِ مَسَائِلِ الشَّرِيعَةِ، ناشر: آل البيت، سال نشر ۱۴۱۴ ق،

✽جبران مسعود، الرائد، فرهنگ الفبایی عربی-فارسی، ترجمه دکتر رضا انزابی نژاد ناشر؛ آستان قدس رضوی چاپ هفتم ۱۳۹۳

اولین همایش ملی علوم انسانی در حکمت معاصر بامحوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

- * حرانی، ابن شعبه، ابی محمد حسن بن علی بن الحسین بن شعبه حرانی، تحف العقول عن آل رسول الله، ترجمه محمد باقر کمره ایی، به تصحیح علی اکبر غفاری تهران، نشر کتابچی ۱۳۸۰، چاپ هشتم
- * حلی، ورام بن ابی فراس (۶۰۵م)، تنبیه الخواطر و نزهة النواظر، بیروت، لبنان، نشر دار الصعب، بی تا
- * خرمشاهی، بهاءالدین (۱۳۲۴ ه ش)، پیام پیامبر، چاپ اول، تهران ۱۳۷۶، یک جلدی، انتشارات منفرد
- * راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ قرآن، داوودی، صفوان عدنان (مصحح)، ناشر: بیروت، لبنان، ۱۴۱۲ ق- یک جلدی
- * راوندی کاشانی، فضل الله بن علی (۵۷۰ ق)، النوادر، صادقی اردستانی، احمد (مترجم) ناشر: بنیاد فرهنگ اسلامی کوشانپور، تهران، چاپ اول، سال نشر ۱۳۷۶
- * طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الاخلاق، ناشر: الشریف الرضی، قم، ۱۳۷۰- چاپ ۴
- * قمی، عباس، سفینه البحار، ۸ جلد، قم، ناشر: اسوه سال نشر: ۱۴۱۴ ق، زبان عربی، چاپ اول
- * لیشی واسطی، علی بن محمد، عیون الحکم و المواعظ، حسنی بیرجندی، حسین (محقق)، ناشر: سازمان چاپ و نشر، قم، ۱۳۷۶- چاپ اول
- * مجلسی، محمد باقر (۳۰۴۱ هـ)، بحار الانوار، بیروت، مؤسسه الوفاء
- * میرشریفی، علی، ۱۳۳۷- درسنامه آشنایی با تاریخ اسلام (پیام آور رحمت) [بعثه مقام معظم رهبر]؛ حوزه نمایندگی ولی فقیه در امور حج و زیارت، معاونت آموزش و پژوهش مشخصات نشر: تهران: مشعر، ۱۳۸۹. چاپ اول
- * مصطفوی، حسن (۱۳۶۸) (۱۴۱۶ ه ق). التحقیق فی کلمات القرآن. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، جلد ۶
- * هاشمی، سید علی، مقاله ماهیت دینی تعلیم و تربیت، نشریه تربیت اسلامی، دوره ۱، شماره ۲، بهار و تابستان، ۱۳۸۵ ق
- * معین، محمد (۱۳۵۰) فرهنگ فارسی معین، ۶ جلدی، تهران انتشارات امیر کبیر ۱۳۸۸
- * محمد قوام و شنوی ۱۴۱۲ ق، حیاة النبی و سیرته، قم، دار الاسوه، کتابخانه تخصصی تاریخ اسلام و ایران، چاپ اول، سه جلدی،

مقالات

- * دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۸۵) «مقاله، جلوه ای از اصل مودت و رحمت در سیره خانوادگی پیامبر اعظم»، ۱۴۶-۱۴۵ تهران، مجله تخصصی الهیات و حقوق دانشگاه علم - حدیث، شماره ۲۲ و ۲۱.